

G l a v a IX

PRODOR UDARNE GRUPE NA PROSTORIJU JELOVA GORA — PL. POVLEN

(22. 4—8. 5. 1944)

1. BORBE DO LINIJE UZICE—POŽEGA

Naređenjem Štaba Udarne grupe od 20. aprila 1944. počele su pripreme 2. i 5. divizije za pokret na sjever, u pravcu Užica. Toga dana 2. proleterska divizija napustila je prostoriju Velike Livade—Mlanča—Vrmbaje—Dobri Do i, bez kontakta sa neprijateljem, prikupila se na prostoriji Bela Stena—Dajići—Kumanica—Gleđica. Pošto je neprijatelj u toku noći 19/20. aprila napustio Bratljevo i povukao se u Kušiće, to su 4. i 10. krajiška brigada ostale na obezbjeđenju prostorije Smiljevac—Ravna Gora—Bratljevo—Kosovica, sa tim da 10. krajiška brigada ispita situaciju na cesti Ivanjica—Sjenica, na odsjeku Kušići—Prisoje. Prva krajiška brigada povučena je sa sektora Rudno—Binići i stigla u rejon Kulizino—Jasenovica—Dramičane. Ona je dobila zadatak da osmatra pravce od Duge Poljane.¹⁾

Uveče 20. aprila u Dajićima je održan sastanak štabova divizija na kome je utanačen način prelaska ceste Sjenica—Ivanjica, što je potom precizno iznijeto u naređenjima potčinjenim jedinicama.²⁾

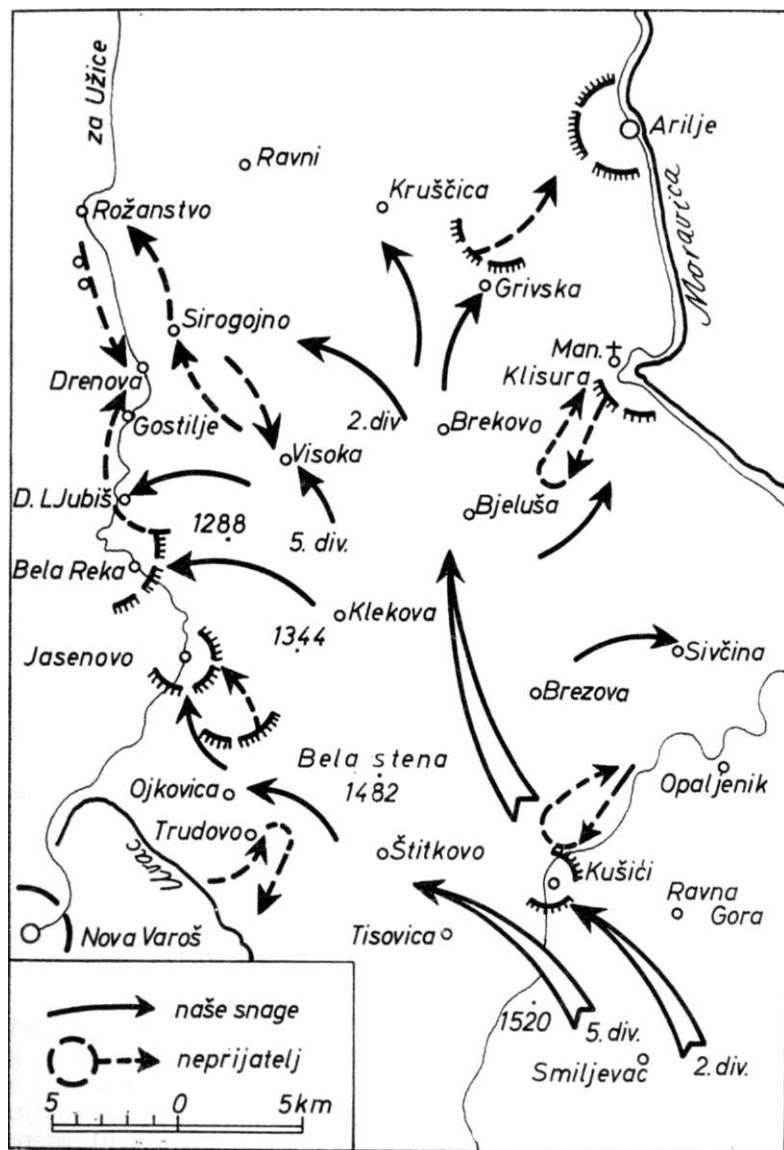
Na tom sastanku razmotreni su pravci kretanja divizija do linije Uzice—Požega i način prelaska komunikacija Višegrad—Užice—Požega. Štabovi divizija su se saglasili o svrsishodnosti prelaska ovih komunikacija na dva odvojena pravca — istočno i zapadno od Užica. U naređenju Štaba Udarne grupe Stabu 2. proleterske divizije od 22. aprila utvrđeno je da će 2. divizija prelaziti komunikacije Višegrad—Užice—Požega između Užica i Požege, i da divizija demonstrira svoj interes prema komunikaciji Ivanjica—Arilje—Požega, kako bi odvušla pažnju neprijatelja i na tu komunikaciju.³⁾

U naređenjima Štaba Udarne grupe od 20. i 22. aprila rečeno je da se starješinski i borački sastav upozna sa ciljem našeg manevra u zapadnu

1) Zbornik 1/7, 135.

2) Zbornik 1/7, 136, 137, 139 i 140.

3) Zbornik 1/7, 142.

Borba Udarne grupe do linije Užice—Požega
(od 20. do 25. IV 1944)

Srbiju; istaknuta je potreba da izviđačka i obavještajna služba budu stalno aktivne, a među jedinicama da se održava dobra veza i sadejstvo u borbi; naglašeno je da prema neprijatelju moramo biti energični, a u pokretima ne smijemo biti spori; štabovi su takođe upozoreni da dobro obezbijede bolnice i da jedinice preduzmu mjere zaštite od avijacije.

Komunikaciju Ivanjica—Sjenica 5. divizija prešla je noću 20/21. aprila, na odsjeku Prisoje—Ograđenik, na kome nije bilo neprijatelja. Ona se 22. aprila razmjestila na prostorijsi sela Tisovica—Šitkovo—Ojkovica—Draškovići. Na maršu do te prostorijsi njene jedinice vodile su manje borbe sa izvidnicama milicije na pravcu s. Lepojevići, a u rejonu Šitkova sa četničkom Zlatiborskom brigadom i dijelovima četničkog 2. mileševskog korpusa.

Druga proleterska divizija prešla je navedenu komunikaciju u Kušićima, u kojima se, za odbranu ceste, nalazio 1. bataljon 4. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, ojačan sa dva njemačka srednja tenka i podržan artiljerijskom vatrom od pravca Ivanjice. Prethodnice divizije počele su da prelaze cestu oko 7 časova 22. aprila. One su na svojim pravcima slomile neprijateljevu odbranu i otvorile prolaz preko ceste glavnini divizije. Međutim, u toku borbe nedićevcima je iz Ivanjice stigla pomoć od nekoliko tenkova i nekoliko kamiona pješadije, te je borba prema s. Opaljeniku produžena do 16 časova, kada su sve jedinice divizije prešle cestu. Neprijatelj je imao oko 20 izbačenih iz stroja, zaplijenjena su 2 mitraljeza i oko 8.000 metaka i oštećen jedan tenk. Naši su imali 4 poginula, 4 ranjena i 3 nestala. Druga proleterska divizija je toga dana stigla na prostorijsi selâ Vujaši—Bela Crkva—Stišovići—Katići.⁴⁾

U toku 21. i 22. aprila padala je jaka kiša, a noću je bila gusta magla, što je usporavalo i otežavalo pokret i vezu među jedinicama. Naročito dug i naporan marš imala je 4. proleterska brigada, jer je najviše imala teških ranjenika. Jedina dobra strana loših meteoroloških uslova bila je što avijacija nije mogla da djeluje.

Iz borbi 21. i 22. aprila njemački komandant u Srbiji general Hans Felber doznao je da se Udarna grupa nalazi zapadno i sjeverozapadno od Kušića. Telegramom od 22. aprila on je o tome obavijestio njemačku Vrhovnu komandu i izložio joj svoje prave mjere da 2. i 5. diviziji spriječi prodor prema Užicu. On je naredio: da se 3. bataljon njemačkog 4. puka »Brandenburg« 23. aprila uputi preko Užica za Ljubiš da zatvori komunikaciju Užice—Ljubiš; borbenoj grupi »Holman« da iz rejona Kušića napadne naše jedinice s leđa; legiji »Krempler« i četničkom 2. mileševskom korpusu da napadnu naše jedinice iz doline Uvea u pravcu Šitkova; bugarskoj 24. pješadijskoj diviziji da bude spremna za borbu na liniji Borova glava—Užice—Bajina Bašta; da bugarska 25. sabirna divizija krene iz doline Studenice; da se sa desne obale Drine iz kvislinške borbene grupe »Tatalović« odmah uputi jedan bataljon u Užice; u rezervu u Užice postavio je 2. bataljon 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, a u svojoj rezervi ostavio je njemački 696. bataljon poljske žandarmerije.

Iz daljeg teksta ovoga telegrama jasno se vidi da je general Felber dešifrovanjem naših radio-depeša znao za cilj pokreta 2. i 5. divizije sa dotadašnje njihove prostorijsi. U telegramu stoji:

»Crvena divizijska grupa Morača sada se kreće sa glavinom prema zapadu drumom Ivanjica—Sjenica. Kod Pogleda napadnuta je od dijelova borbene grupe »Holman«, a kod Kladnice vodi borbu sa grupom »Krempler« i četnicima. Prodiranje grupe Morača pre-

4) Izvještaj Štaba 2. proleterske divizije, Zbornik 1/7, 144 i operacijski dnevnik divizije.

ma sjeveru je moguće. Prema koncentraciji neprijateljskih dijelova u rejonu Srebrenica—Vlasenica, može se očekivati prelazak neprijateljskih dijelova preko r. Drine u rejonu Ljubovija—Bajina Bašta. Moguće je sadejstvo dviju neprijateljskih grupa.«5)

I narednih dana general Felber preduzeće sve moguće mjere da sprječiti prodor 2. i 5. divizije u pravcu Užica i preko komunikacija Višegrad—Užice—Požega. Pokazaće se, međutim, da njegovi saveznici — Bugari, četnici i nedićevci nisu bili dovoljno brzi, odlučni i odvažni u izvršavanju njegovih naređenja. Svi su oni respektovali borbene mogućnosti 2. i 5. divizije.

Stab Udarne grupe je 22. aprila obavijestio Vrhovni štab da su divizije prešle cestu Ivanjica—Sjenica, a Vrhovni štab je uveče 23. aprila poslao sljedeće naređenje:

»Hitno i energično se prebacujte određenim pravcem ka sjeveru, gdje će (vam) sadejstvovati dvije naše divizije.«(»)

Produžujući pokret 23. aprila ka sjeveru, 5. divizija naišla je na snažnu reakciju neprijatelja. Četvrta krajiška brigada sukobila se u s. Jasenovu sa Uzičkom četničkom brigadom, a u s. Beloj Reci sa 3. bataljonom njemačkog 4. puka »Brandenburg«, koji je u svom sastavu imao 8 manjih tenkova i bornih kola. U borbu je Stab divizije uveo i dva bataljona 10. krajiške brigade. Nijemci su imali znatno preimućstvo u naoružanju i u ljudstvu, a pomagala im je i avijacija. Zauzeli su Belu glavu (k. 1337); dominantnu tačku u s. Jasenovu, zatim s. Belu Reku, sa isto tako jakim tačkama: Crni vrh (k. 1200) i Treštena stena (k. 1268). Pored gubitaka u ljudstvu, Nijemcima su uništena jedna borna kola, a oštećen tenk i 3 kamiona.

Izjutra toga dana jedinice legije »Krempler« i četničkog 2. mileševskog korpusa napala su kod Šitkova i D. Trudova bataljon 1. krajiške brigade koji su bili u pokretu ka G. Trudovu i Ojkovici. Borbu legije i četnika potpomagala je artiljerija sa ceste Sjenica—Kušići. U oštroj borbi neprijatelj je odbačen na jug, preko Uvea. Od napada avijacije poginuo je Branko Surla, zamjenik komandanta bataljona u 10. krajiškoj brigadi i još dva borca. U toku dana 5. divizija imala je 5 mrtvih i 9 ranjenih.

Toga dana pokrenute su u akciju na pravcu Bele Reke jedinice Srpske državne straže iz Čajetine i s. Rožanstvo i četnička Zlatiborska brigada. Na Borovoj glavi (na Zlatiboru) nalazio se u pripravnosti bataljon bugar-

5) Telegram H. Felbera (A-VII, k. 8, reg. br. 3—18). Interesantno je zabilježiti da je Glavni štab NOV i PO Vojvodine poslao informaciju Vrhovnom štabu o pokretu kvislinških jedinica sa desne obale Drine za Užice (depeše Vrhovnog štaba od 23. aprila Štabu 3. korpusa i Štabu Udarne grupe, Zbornik H/12, 340 i 341).

Borbena grupa »Tatalović« (po imenu Radomira Tatalovdca, načelnika Štaba kvislinškog Srpskog dobrovoljačkog korpusa) formirana je u drugoj polovini aprila 1944. za odbranu desne obale Drine, na odseku Ornča do Bajine Bašte (isključno). Prema potrebi sastav se ove grupe mijenjao. Prema nepotpunim podacima, sastav grupe 25. aprila bio je: štab grupe, štab 1. puka i 1. bataljon 1. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, 1. d 2. bataljon 2. puka i 1. bataljon 3. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa (P. Višnjić, n. d., str. 260).

13) Zbornik 1/7, 156 i 167.

ske 24. pješadijske divizije. Od pravca Arilja pripremao se za borbu četnički Požeški korpus.

Ocijenivši da neprijatelj brzom intervencijom na pravcu Užice—Ljubiš—Bela Reka želi da spriječi nastupanje 2. i 5. divizije na sjever, štab Udarne grupe je odlučio da ga bočnim napadom glavnine 5. divizije prisili na povlačenje iz rejona Ljubiša i Bele Reke. U stvari, u protivnapad je pošla cijela 5. divizija, osim jednog bataljona iz svake brigade, koji su štitili divizijsku i brigadne bolnice i druge teže dijelove brigada. Tako je u toku noći 23/24. aprila 1. krajiška brigada, ojačana bataljonom 10. krajiške brigade, izvršila pokret pravcem s. Draškovići—s. Močioce—brdo Okruglica—is. Visoka—s. Zeline, sa zadatkom da između s. Drenova i brda Vladaje presiječe i zaruši cestu Užice—Kokin Brod, poruši most na r. Katušnici i napadom u lijevi bok prisili neprijatelja na povlačenje; 10. krajiška brigada sa dva bataljona trebala je da stigne u s. Sirogojno, da obezbijedi akciju od s. Ravne i da služi kao rezerva na pravcu 1. krajiške brigade; 4. krajiška brigada trebala je da napadne neprijatelja u istočnim zaseocima Bele Reke i da vrši demonstrativni napad na Belu glavu.⁷⁾

Protivnapad 5. divizije je potpuno uspio. U toku 24. aprila njene jedinice zauzele su Treštenu stenu, Crni vrh (k. 1200), s. Terziće i brdo Đavo (k. 1170), a u zoru 25. aprila i sela Drenovu i Gostilje i porušile most na Katušnici i na taj način presjekle Nijemcima u Ljubišu i na Beloj glavi vezu sa njihovim snagama u Užicu. Sada se Nijemcima žurilo da se preko Ljubiša probiju za Užice. Iako su imali 8 tenkova i 2 artiljerijske baterije, te znatan broj minobacača i oko 80 kamiona pješadije, Nijemci su snažnom vatrom 1. krajiške brigade bili zaustavljeni u dolini Katušnice. Njima je oko 14 časova stigla od Užica motorizovana kolona jačine 3 tenka i 7 kamiona pješadije. Bila je to jedinica iz 1. bataljona 4. puka »Brandenburg«. U isto vrijeme četnici Zlatiborske brigade i Požeškog korpusa obnovili su napade od pravca s. Alin Potok, Rožanstvo i Ravni. Nešto kasnije iz Užica ka Ljubišu upućena su i dva bataljona nedićevaca.⁸⁾

Pošto su se obe grupe Nijemaca spojile, krenule su u pravcu Užica, a naše jedinice odbacile su četnike i zauzele komunikaciju od Bele Reke do Trnova. Nijemci i četnici su u ovoj borbi imali dosta gubitaka, ali bi uspjeh bio veći da je 4. krajiška brigada energičnije napadala na svom sektoru. Naše jedinice imale su 2 poginula i 8 ranjenih. I toga dana neprijateljska avijacija bila je aktivna.

Zbog premorenosti ljudstva iz prethodnog trodnevnog marša i borbe u Kušićima, 2. divizija se 23. i 24. aprila zadržala na prostoriji Vujaši—Bela Crkva—Katići, ali su njene izviđačke jedinice bile aktivne prema Man. Klisuri i komunikaciji Man. Klisura—Ivanjica—Kušići. Nedićeve snage u rejonu Kušića bile su pasivne — izvršile su samo jedan manji ispad, ali su naši od artiljerijske vatre imali 2 mrtva i 6 ranjenih.

U pomoć 24. aprila 2. divizija je izvršila pokret i do jutra 25. aprila stigla na prostoriju selà Visoka—Bjeluša—Brekovo—Grivska—Kruščica i tako se primakla 5. diviziji. U toku 25. aprila, jedinice 2. divizije vodile

7) Naređenje Štaba 5. divizije od 23. 4. 1944, Zbornik 1/7, 146 i 150.

8) P. Višnjić, n. d., str. 214.

su manje borbe sa četnicima Požeškog korpusa, odbacile ih na istok i sjever i intenzivno izvidale pravce prema Požegi, Arilju, Man. Klisuri i Ivanjici.⁹¹

Oko podne 25. aprila održan je sastanak štabova 2. i 5. divizije na kome su bili i drugovi iz rukovodstva NOP Srbije. Na sastanku smo odlučili da divizije pređu komunikacije Višegrad—Užice—Požega u dvije odvojene kolone. Lijeva kolona: 5. divizija, 4. proleterska brigada, jedan bataljon 2. proleterske brigade i teži ranjenici 2. divizije prelaze komunikacije zapadno od Užica, a 2. divizija, sa 2. proleterskom i 3. srpskom brigadom, prelazi komunikacije između Užica i Požege.

Uveče 25. aprila 4. proleterska brigada i teži ranjenici 2. divizije stigli su u Sirogojno. Sa njima je pošao Savo Drljević, načelnik štaba 2. divizije.

Istoga dana Vrhovni štab je poslao komandantu Operativne grupe divizija 3. korpusa, general-majoru Danilu Lekiću, direktivu slijedeće sadržine:

»Važno je hitno upasti (u zapadnu Srbiju) i pravcima Ljubovija—Bajina Bašta ugroziti neprijatelja da bi se Morača uspješnije prebacio na Maljen—Suvobor. Za prvo vrijeme vaše dvije grupe moraju biti bliže jedna drugoj da biste predstavljali jaču udarnu snagu. Kasnije ćemo upravljati prema stvarnim prilikama. Još prije upada (u Srbiju) morate uspostaviti vezu s nama.«¹⁰¹

Na osnovu ove direktive istog dana je na sastanku Štaba 3. korpusa sa štabovima 16. i 17. divizije odlučeno da 17. divizija forsira Drinu kod Bajine Bašte i da u rejonu Duba zatvori pravac od Užica, a potom da nastupa ka Kosjeriću; da 16. divizija forsira Drinu na odsjeku Bratunac—Drinjača, da zauzme Ljuboviju, a potom glavninom snaga da nastupa u pravcu Pecke; da se sve pripreme za prelazak preko Drine završe do 28. aprila, a da forsiranje rijeke počne noću 28/29. aprila; da 36. divizija sadejstvuje 16. i 17. diviziji na taj način što će dejstvom na komunikacije Tuzla—Zvornik i Zvornik—Drinjača i napadom na Zvornik spriječiti interviziju neprijatelja na odsjeku forsiranja Drine.¹¹¹

Dešifrovanjem naših radio-depeša Nijemci su saznali za pripremu 16. i 17. divizije za prelazak Drine i energičnom akcijom, koja je počela 25. aprila, spriječila im forsiranje rijeke.¹²¹

9) Naređenje Štaba 2. proleterske divizije, Zbornik 1/7, 152 i operacijski dnevnik divizije.

10) Zbornik II/12, 351.

11) Zbornik IV/24, 108 i Zbornik 11/12, napomena uz dok. br. 351.

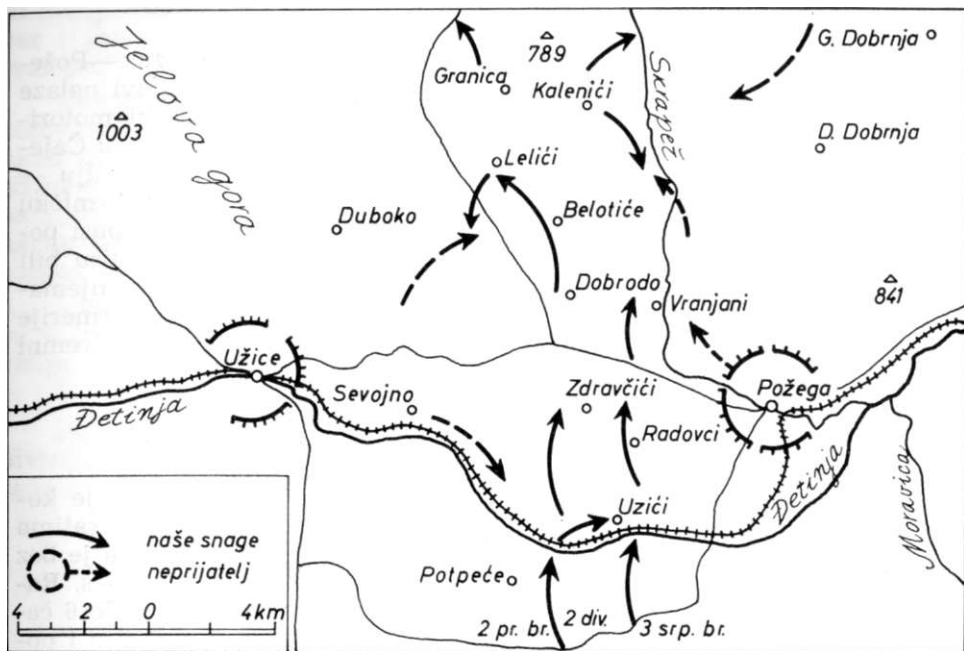
12) Napadom 26. i 27. aprila ojačanog puka njemačke 13. brdske divizije »Handžair« pravcima Caparde—Šekovići i Zvornik—Drinjača potisnute su jedinice 36. i 38. divizije na jug, a 28. aprila Nijemci su zauzeli Vlasenicu. Istovremeno je iz Tuzle ka Kladnju nastupao 3. domobranski zdrug, ojačan bataljonom njemačke 13. SS divizije. Od pravca Rogatice i Sokoca krenuli su 27. aprila dva bataljona 14. puka nemačke 7. SS brdske divizije »Princ Eugen« u namjeri da se na pravcu Vlasenice i Srebrenice 28. aprila spoje sa snagama sa sjevera. Njihovo nadiranje usporavali su dijelovi 27. divizije. U takvoj situaciji komandant Operativne grupe divizija, u saglasnosti sa štabom 3. korpusa, naredio je 16. i 17. diviziji da se noću 28/29. aprila povuku sa prostorije Drina—Zepa—Han-Pijesak—Vlasenica—Drinjača po određenim pravcima. Ne uspjevši da se na odsjeku Korjen—s. Supčane (kod Seko-

Pred marš 2. i 5. divizije ka komunikacijama Višegrad—Užice—Požega imali smo podatke da se u Užicu, Palisadu i na Borovoj glavi nalaze jedinice bugarske 24. pješadijske divizije, u Užicu — njemački motorizovani bataljon, koji se povukao iz Ljubiša, i bataljon nedićevaca, u Čajetini — oko 200 nedićevaca, u Požegi — bataljon nedićevaca, u Arilju — bataljon Bugara i nešto Nijemaca koji su došli iz Ivanjice, i da željezničku prugu Šargan—Užice čuvaju manje posade Bugara. Četnički korpusi povukli su se u pravcu Arilja i Požege i na Zlatibor. Ovi podaci nisu bili potpuni. Ranije sam iznio da se u Užicu nalazio još jedan bataljon njemačkog 4. puka »Brandenburg«, njemački 696. bataljon poljske žandarmerije (stigao iz Čačka), zatim bataljon kvislinške grupe »Tatalović«, a u Kremni oko jedan bataljon bugarske 24. pješadijske divizije.

a) PRELAZAK 2. DIVIZIJE PREKO KOMUNIKACIJE UZICE—POŽEGA

Druga proleterska divizija, bez 4. proleterske brigade, prešla je komunikaciju Užice—Požega noću 26/27. aprila i u prvim jutarnjim satima 27. aprila. Osim manje borbe sa četnicima, 3. srpska brigada prešla je bez smetnje komunikacije pravcem s. Sjeverovo—s. Brđani—s. Uzići—s. Radovci—s. Vranjani. Komunikaciju sjeverno od Radovca prešla je do 6 časova 27. aprila, a potom stigla na prostoriju s. Kalenići—s. Granica i postavila obezbjeđenje od strane Požege, s. Ježevice i Kosjerića. U žurbi brigada nije porušila željezničku prugu kod stanice Uzići, što joj je bilo naredeno. Zbog dužeg puta i težeg terena 2. proleterska brigada, kao lijeva kolona, u pokretu pravcem s. Kruščica—s. Vidići—s. Potpeće, stigla je na željezničku prugu između 5 i 6 časova 27. aprila. Njen desnokrilni 4. bataljon ošteti je željezničku prugu i stanicu Uzići. Uto je od Užica naišao putnički voz u kome se nalazilo oko 150 njemačkih i bugarskih vojnika i nedićevaca. Naišavši na porušenu prugu, lokomotiva se survala, a zatim je nastala bliska žestoka borba, koja je trajala jedan sat i u kojoj je 4. bataljon potpuno slomio otpor neprijatelja. Poginulo je 46 neprijateljskih vojnika, među kojima 2 njemačka oficira i 6 podoficira; zarobljeno je 5 Nijemaca, 40 bugarskih vojnika i 47 mladića mobilisanih za Nedićevu vojsku, koji su se dobrovoljno javili u 2. proletersku brigadu; zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 4 automata, 46 pušaka, 14 pištolja i znatna količina municije. I kompozicija voza znatno je oštećena. Voz koji je krenuo iz Požege za Užice, čuvši za borbu kod Uzića, vratio se u Požegu. U vrijeme kada je prestao otpor kod napadnutog voza, stigli su iz Užica tenkovi i motorizovana pješadija, brzo su odbacili sa ceste lijevu pobočnicu brigade i stigli do voza. Tenkovi su omeli izvlačenje iz voza zaplijenjene ratne opreme. Brigada je, zatim, produžila marš na sjever, bez smetnji prešla treću cestu

vića) probiju prema sjeveru, 16, 36. i 38. divizija su noću 29/30. aprila ikod Gradine (8 km južno od Šekovića) prešle Drinjaču i uputile se ka Kladnju. Poslije teških borbi koje je od 28. do 30. aprila vodila na prostoru Kraljeve gore sa dijelovima njemačke 7. SS brdske divizije »Princ Eugen«, 17. divizija se probila na jug u rejon s. Plane—s. Podžeplje—s. Džimrije. Ona je, zatim, noću 2/3. maja preko Devetaka kod s. Zljebovi prešla cestu Sokolac—Han-Pijesak i uputila se na prostoriju sela Vrapci—Kruševci—Zunovi (jugoistočno od Olova) ORNJ II, str. 201—202 i Zbornik H/12, napomena uz dokumenat br. 364.

Prelazak 2. proleterske divizije preko komunikacije Užice—Požega (noću 26/27. aprila 1944)

kod s. Zdravčiči, stigla u sela Belotiće, Bratinoviće i Leliće i postavila obezbeđenje prema Užicu i Požegi.

U borbi kod željezničke stanice Uzići 2. proleterska brigada imala je 4 poginula i 5 ranjenih. Teško je bio ranjen i ubrzo izdahnuo Miodrag Milovanović Lune, zamjenik komandanta brigade, darovit, sposoban i odvažan starješina, omiljen kod svih boraca brigade. Slučaj je htio da Lune izdahne na pragu kuće svojih roditelja u selu Dobrado. Tu je i sahranjen sa svim vojnim počastima od strane brigade. U borbi kod Uzića poginuli su Marković, obavještajni oficir 4. bataljona i M. Milutinović, stariji vodnik.¹³

U toku 27. aprila manje snage nedićevaca i četnika napale su jedinice 3. srpske brigade iz doline r. Skrapež prema s. Zaselje i od Kosjerića preko brda Sarampov (trig. 809) i Granice (k. 787). Ovi napadi su odbijeni.

Brzim nastupanjem preko komunikacija između Užica i Požege 2. divizija je potpuno iznenadila neprijatelja. On nije stigao da bilo čime oteža ovaj njen pokret i bio je prisiljen da protiv 2. divizije preduzme hitne mjere. U tome su četnici bili brži i od Nijemaca, jer su se uplašili da 2. divizija krene put Ravne gore, jer se tamo nalazila četnička Vrhovna komanda, a Ravna gora je bila nadomak proletera. Depešama je Vrhovna komanda naredila hitnu koncentraciju korpusa po sledećem: Zlatiborskom korpusu da se postavi na liniju s. Sevojno—Trešnjica (k. 636); Crnogor-

13) Zbornik 1/7, 156 i 167.

skoj brigadi Valjevskog korpusa, pored odreda Srpske državne straže iz Kosjerića — da posjedne položaje na Crnokosi (južno od Kosjerića); 1. ravnogorskom korpusu — na položaje u rejonu Mandine stene (trig. 655); Valjevskom korpusu — u rejonu s. Miljakovina (sjeverno od Požege) i Požeškom korpusu — na položaje od Požege do s. Kalenića. Pored tih snaga, general H. Felber imao je u planu da njemački 696. motorizovani bataljon poljske žandarmerije, kome je potčinio 2. bataljon bugarskog 63. pješadijskog puka, uz sadejstvo četnika, izvrši napad pravcem Požega—Kosjerić.¹⁴

b) PRELAZAK 5. DIVIZIJE PREKO KOMUNIKACIJE VIŠEGRAD—UZICE

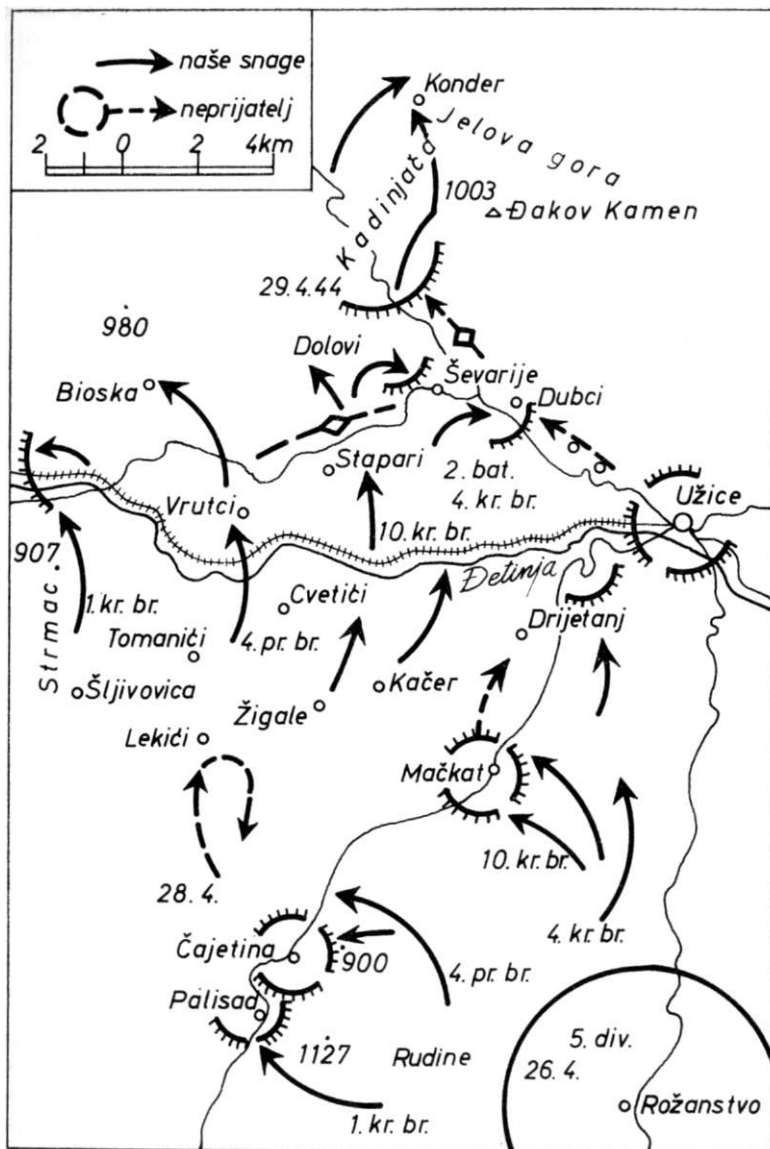
Ojačana 5. divizija, kao lijeva kolona Udarne grupe, izvršila je pokret noću 25/26. aprila prema cesti Užice—Palisad i razmjestila se na prostorijsku selâ Gostilje—Rakovica—Rudine—Rožanstvo—Trnova. Prethodnice brigada potisnule su manje četničke jedinice i u toku 26. aprila vršile izviđanje. Neprijatelj nije bio aktivan. Jedinice su toga dana ostale na dostignutoj prostorijskoj, osim dva bataljona 4. krajiške brigade koji su sa komandantom brigade Radom Zorićem i pomoćnikom načelnika Štaba 5. divizije Ljubodragom Durićem pošli da postave zasjedu na cesti Užice—Čajetina, kod serpentina u visini s. Drijetanj, sa zadatkom da neprijatelju spriječe izlazak iz Užica do prelaska glavnine divizije preko ceste. Namjesto njih, u s. Rudine upućena su dva bataljona 4. proleterske brigade, da osmatraju pravce od Palisada i Čajetine.¹⁵

Dvadeset šestog aprila padala je kiša, dan je bio maglovit, te avijacija nije mogla da djeluje, što je pomoglo da se jedinice odmore. Kako je kišno i maglovito vrijeme pogodovalo kretanju po danu glomaznih bolnica 2. i 5. divizije preko golog zlatiborskog kraja, Štab Udarne grupe je odlučio da brigade 27. aprila pređu cestu Užice—Borova glava u četiri odvojene kolone i da pred veče stignu nadomak željezničke pruge Višegrad—Užice, na prostorijsku sela Šljivovica—Pavlovići—Tomanići—Cvetići—Lekići—Branješca—Zigale. Predviđen je postupak u kretanju jedinica ako se 27. aprila dan razvedri, ali do promjene vremena nije došlo.

Sve jedinice su marš izvele prema predviđenom planu i veoma uspješno. Bataljoni 4. krajiške brigade, na maršu za zasjedu, iznenadili su kod s. Mačkat četničku Zlatiborsku brigadu, zarobili 15 četnika, zaplijenili arhivu brigade, 1 mitraljez, oko 20 pušaka, 3.000 puščanih metaka i 3.000 metaka za automate. Prvi bataljon, u zasjedi na serpentinama 4—5 km od Užica, dočekaao je oko 10 časova bugarsku kolonu sa oko 50 dvoosovinskih kola, u pratnji pješadije, i nanio joj znatne gubitke. Bugarima je iz Užica brzo pritekla u pomoć njemačka motorizovana jedinica, u pratnji 6 tenkova. Bataljon se povukao sa položaja oko 15 časova, u vrijeme kada su sve naše jedinice prešle cestu Užice—Borova glava. Po ocjeni štaba bataljona, neprijatelj je imao oko 60 izbačenih iz stroja. Kod nas — 2 teško ranjena. Oba bataljona su, po naređenju Štaba divizije, stigla pred veče u s. Kačer. Dva bataljona 4. proleterske brigade potisnuli su nedjevce sa Belog kamena (k. 900) u Čajetinu, zarobili jednog podnarednika i ubili

14) P. Višnjjić, n. d., str. 232—234.

15) Naređenje Štaba 5. divizije, Zbornik 1/7, 155 i operacijski dnevnik divizije.

Prelazak 5. divizije preko komunikacija Višegrad—Užice (27. i 28. aprila 1944)

3 vojnika; jedinice 10. krajiške brigade rastjerale su manju grupu četnika, dok 1. krajiška brigada, u maršu južno od Palisada, nije naišla na neprijatelja. Bugari u Palisadu ostali su neaktivni u svojim utvrdama.¹⁶¹

16) Naredenje Štaba 5. divizije od 27. aprila u 2,20 časova, Zbornik 1/7, 157 i operacijski dnevnik 5. divizije.

Kako su sve jedinice bez većih napora stigle na predviđenu prostoriju i kako su potvrđeni podaci da objekte na željezničkoj pruzi od Kremne do Užica čuvaju manje bugarske snage, Štab Udarne grupe je odlučio da sve brigade u toku noći 27/28. aprila nastave pokret radi prelaska komunikacija Kremna—Užice, tako da u 4 časa 28. aprila otpočne prelaz željezničke pruge. Očekivalo se da će i 28. aprila ostati oblačno i maglovito vrijeme, što bi onemogućilo dejstvo avijacije i time olakšalo kretanje jedinica na ovom, za neprijatelja osjetljivom prostoru.

Iznenaden brzim prodorom 2. divizije na prostor između Užica, Požege i Kosjerića, general H. Felber preduzeo je korake da barem lijevo-krilnoj koloni Udarne grupe spriječi prelazak komunikacija Višegrad—Užice i, istovremeno, da jakim snagama napadnu 2. diviziju. Akcija protiv obe divizije trebalo je da počne 28. aprila. Pored snaga angažovanih protiv 2. divizije, on je naredio njemačkom 4. puku »Brandenburg«-, ojačanom sa dva bataljona 1. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i 3. četom 12. oklopnog bataljona, da zatvori komunikaciju Užice—Kremna i spriječi prodor našim snagama ka s. Dubu i Vardi; bugarskoj 24. pješadijskoj diviziji — da sadejstvuje 4. puku »Brandenburg«, da osigura dolinu r. Moravice, od Ivanjice do Požege i da uputi svoj 61. puk u Požegu, u njegovu rezervu; 4. puku Srpskog dobrovoljačkog korpusa da odmah krene iz Požege za Dub i da se tu zadrži na njegovom raspolaganju; četničkoj 1. račanskoj brigadi da zaposjedne položaje na liniji Kadinjača—Kaluđerske Bare.¹⁷⁾

Peta divizija, sa 4. proleterskom brigadom i teškim ranjenicima obiju divizija, krenula je na željezničku prugu i cestu u pet kolona: dva bataljona 4. krajiške brigade, kao desna pobočnica — pravcem s. Kačer—s. Podstjenica imali su zadatak da postave zasjede kod s. Starčevići i Ševarija i da spriječe prolaz neprijatelju od Užica za Kremnu i Kadinjaču; 10. krajiška brigada pravcem s. Zigale—s. Stupari—s. Dolova, sa zadatkom da ojača zasjede bataljona 4. krajiške brigade i da posjedne Kadinjaču; 4. krajiška brigada (bez dva bataljona) kao zaštita divizijske bolnice — pravcem s. Cvetići—s. Krstojevići—Malića-brdo (k. 907), sa zadatkom da se razmjesti u sela Klajiće i Đuriće; 4. proleterska brigada, sa bataljonom 2. proleterske brigade i težim ranjenicima 2. divizije — pravcem s. Pavlovići—s. Vrutci, prelazi cestu između željezničke stanice Bioske i s. Mitrašinovići u nekoliko kolona i stiže u s. Bioska; 1. krajiška brigada, kao lijeva pobočnica, krenula je pravcem s. Šljivovica—Strmac (k. 907)—s. Omar—željeznička stanica Bioska, sa zadatkom da zatvori i brani sve pravce od Kremne prema odsjeku prelaza glavnine divizije. U naređenju Štaba 5. divizije za izvršenje pokreta u naznačenim pravcima postavljani su zadaci za rušenje željezničke pruge i mostova na pruzi i cesti. Nije bilo predviđeno da se napadaju posade na željezničkim stanicama.¹⁸⁾

Situacija se u toku noći 27/28. i 28. aprila odvijala po sljedećem:

Dva bataljona 4. krajiške brigade zakasnila su na zasjedu na cesti kod Starčevića. Pogriješio je štab brigade. Umjesto da maršuju kraćim putem, preko željezničke postaje Stupari i s. Trnava, on je izabrao duži put, preko željezničke stanice Vrutci, na kojoj su se već nalazile druge naše jedinice, pa su bataljoni tek oko 7 časova 28. aprila izbili na cestu

17) P. Višnjić, n. d., str. 239.

18) Naređenje Štaba 5. divizije, Zbornik 1/7, 158.

kod is. Ševarija i tu zatekli jedan bataljon 10. krajiške brigade, koji je upravo posjedao položaje za zasjedu. U tom momentu naišla je motorizovana kolona iz sastava njemačkog 4. puka »Brandenburg«. U bliskoj borbi ubijeno je 10 vojnika, uništen oklopni automobil, 3 kamiona, 3 motocikla i putnički auto, zaplijenjene 2 male radio-stanice i nešto oružja i municije. Bataljoni 4. krajiške brigade su potom krenuli da postave zasjedu na cestu kod s. Dupci i u pokretu se sukobili sa drugim njemačkim jedinicama. Na nepoznatom terenu i po velikoj magli razvila se bliska i oštra borba, u kojoj su bataljoni 4. krajiške brigade odbačeni prema Kadinjači, pretrpjevši gubitke od 29 izbačenih iz stroja. Nastradale su i komore bataljona. Nijemci su, zatim, sa ceste kod Gređice odbacili bataljon 10. krajiške brigade i tako glavnini 4. puka »Brandenburg« otvorile put prema Kremni.

Do prodora Nijemaca kod Gređice prebacila se preko ceste 10. krajiška brigada. Jedan njen bataljon upućen je na Kadinjaču, drugi na zasjedu kod Gređice i Ševarija. U toku borbe kod Dubaca i Gređice jedan njen bataljon, koji se nalazio u brigadnoj rezervi, ostao je neaktivan. Brigada je porušila željezničku prugu u dužini od jednog kilometra i uništila 2 vagona.

Kolone 4. proleterske i 4. krajiške brigade bez borbe su sašle na željezničku prugu i porušile je na nekoliko mjesta. Proleterci su spalili željezničku stanicu Vrutci. Njihove prethodnice izbile su oko 6 časova 28. aprila na cestu kod s. Ročnjaka i Malića-brda. Do 7 časova prešli su cestu kod Ročnjaka dijelovi jednog bataljona 4. proleterske brigade, zatim Štab 5. divizije i članovi rukovodstva NOP-a za Srbiju. Odmah zatim do Ročnjaka, od pravca Gređice, stigli su njemački tenkovi i oklopni automobili, a iza njih motorizovana pješadija, i onemogućili prelaz preko ceste glavnini 4. proleterske brigade, bataljonima 4. krajiške brigade i bolnicama. Na odsjeku ceste od Ročnjaka do s. Tupaje razvila se oštra borba. Iako je bila podržana tenkovima, artiljerijskom i minobacačkom vatrom, njemačka pješadija nije uspjela da bataljone 4. proleterske i 4. krajiške brigade potisne sa položaja na brdu Ražište (k. 834) i na Malića-brdu, na kojem se upornom i hrabrom borbom osobito istakao 4. bataljon 4. proleterske brigade. Ipak, radi svake sigurnosti, povraćene su preko željezničke pruge, na desnu obalu Đetinje, sve bolnice, intendanture i jedinice zaštite. Kada je to učinjeno, bataljoni prve linije toga dana poslije 15 časova odvojili su se od neprijatelja. Pred veče je jedan bugarski bataljon, koji je stigao od Cajetine, pokušao da preko Pavlovića napadne naše jedinice u rejonu Cvetića. Bugare je u kratkoj, ali oštroj borbi odbacio 1. bataljon 4. proleterske brigade.

Prva krajiška brigada je oko 6 časova 28. aprila prešla željezničku prugu i cestu jedan kilometar zapadno od željezničke stanice Bioska, porušila prugu prema Kremni i srušila most na cesti kod k. 660. Dve njene čete izvršile su napad na ovu stanicu koju je branilo oko 40 Bugara. Stanica nije zauzeta — Bugari su se žestoko branili iz podzemnih bunkera, iz škole i stanične zgrade. Naši su ih tukli protivkolskim topom iz neposredne blizine, ubacivali bombe u bunke, ali su se Bugari uporno branili. U napadu na Bugare u bunkeru, kao bombaš smrtno je ranjen Mirko Kesić Kešo, zamjenik političkog komesara 2. bataljona, a ranjena su 3 borca. Bugari su u dva maha intervenisali iz Kremne, ali su oba puta bili od-

bijeni. U međuvremenu je napuštena blokada željezničke stanice. Pred večer je jedan bataljon brigade razbio jedinice četničke 1. račanske brigade i zauzeo sela Jasikovice i Solotušu.

Kada se poslije podne toga dana štab divizije povezoao sa štabovima 1. i 10. krajiške brigade, naredio im je da sa slobodnim jedinicama izvrše pritisak na njemačke snage u zoni komunikacije, na odsjeku Ročnjak—Gredica, i time olakšaju prelaz preko ceste 4. proleterskoj brigadi, bolnicama i drugim našim dijelovima. Oko 15 časova 28. aprila štab 1. krajiške brigade uputio je svoj 2. bataljon prema s. Delićima i Branovoj glavi (k. 930), a štab 10. krajiške brigade prikupio je tri bataljona za napad na odsjeku Gredica—s. Mitrašinovići. Međutim, do ove akcije nije došlo, jer su se jedinice njemačkog 4. puka »Brandenburg« pred večer 28. aprila povukle u pravcu Užica.

U 20 časova 28. aprila 4. proleterska brigada, bolnice i drugi naši dijelovi krenuli su iz Cvetića i neometano prešli željezničku prugu i cestu i do zore 29. aprila stigli u rejon s. Dolova, odakle su, poslije kraćeg odmora, nastavili pokret za Kadinjaču.

Borba na prelazu ceste Kremna—Užice bila je teška i sa dosta obostranih gubitaka. Prema izvještajima štabova brigada, neprijatelj je imao preko 150 izbačenih iz stroja. Peta divizija imala je 7 mrtvih i 32 ranjena, a 4. proleterska brigada 30 mrtvih i 20 ranjenih.

Naše jedinice porušile su 2 km pruge i jedan most, spalile 1 željezničku stanicu, uništile 2 teretna vagona, 4 kamiona, 6 prikolica, 1 putnički automobil i 3 motocikla.¹⁹⁾

Mračne noći i maglovito dnevno vrijeme otežavali su jedinicama pokret i orijentaciju, ali i neprijatelj nije mogao da upotrijebi avijaciju.

Zbog blizine neprijateljskih motorizovanih jedinica, koje su, kao što je iznijeto, raspolagale sa dosta tenkova i drugih oklopnih vozila, bilo je svrsishodno da sve naše brigade što prije pređu cestu Užice—Bajina Bašta, pa je Štab 5. divizije izjutra 28. aprila naredio da se to učini. Položaje na serpentinama kod Graba prema Kadinjači zaposjela je 10. krajiška brigada. Ona je uspjela da na cestu postavi nešto prepreka, a na pogodnim mjestima rasporedila je borce sa protivtenkovskim puškama. Do 6 časova 29. aprila prešle su cestu preko Kadinjače 4. proleterska i 4. krajiška brigada i sve bolnice. Prva krajiška brigada prešla je cestu između 6 i 7 časova kod s. Blagojevića (5 km istočno od Duba), takođe bez borbe. Oko 6 časova počeo je napad njemačke motorizovane kolone iz pravca Užica. Pomognuta tenkovima i vatrom artiljerije i minobacača, pješadija je postepeno otklanjala prepreke sa ceste, a naše protivtenkovske puške bile su preslabe za tenkove. Oko 9 časova tenkovi i oklopni automobili ovladali su Kadinjačom i odmah zatim osuli vatru na bolnice 4. i 10. krajiške brigade i jedinice zaštite koje su, nesmotrenošću štabova brigada, bile razmještene u blizini ceste, u selima Paunovići i Čamići. One su uz gubitke hitno izvučene na Jelovu goru, u pravcu Kondera. Podržana tenkovima i artiljerijom, njemačka pješadija je zatim krenula prema selima Zaglavak i Jeftovići, ali su je 10. krajiška brigada i bataljon 4. proleterske brigade do 16 časova istog dana odbacili ka cesti. U toj borbi 10. i 4. krajiška brigada imale su 7 poginulih i 28 ranjenih.

19) Zbornik 1/7, 159, 161 i 167; operacijski dnevnic 2. i 5. divizije; Ratni dnevnik Ljubodraga Đurića, str. 386—388.

Da bi se jedinice odmakle od ceste i od dejstva neprijateljske artiljerijske vatre, Stab 5. divizije je u 10.45 časova 29. aprila naredio pokret űrigada na prostoriju: 1. krajiškoj — us. Jakalj; 4. krajiškoj — us. Jelovik; 4. proleterskoj, sa bolnicom 2. divizije — us. Seča Reka, i 10. krajiškoj — us. Ruda Bukva.²⁰¹ Dio 4. krajiške brigade ostao je u Konderu. Jdakle je izviđao pravac prema Kadinjači.

Na pravcu svoga pokreta jedinice su nailazile na četnike i nedićevce. Tako su se Stab 5. divizije i njegova prateća četa sukobili kod Gloga (k. 869), na putu za Jakalj, sa 2. i 3. bataljonom četničke 2. račanske brigade i štabom četničkog Zlatiborskog korpusa. Prema izvještaju ovog četničkog štaba, četnici su u borbi imali 5 poginulih, 7 ranjenih i 14 nestalih. Naša četa imala je jednog poginulog.

Druga proleterska divizija (bez 4. proleterske brigade), u toku noći 28/29. aprila, bez smetnji je prešla cestu Užice—Kosjerić i do 9 časova 29. aprila, protjeravši neke četničke jedinice, stigla na prostoriju s. Jakalj—s. Ruda Bukva (2. proleterska brigada)—s. Godečevo (3. srpska brigada). Stab 2. divizije stigao je u s. Varda.

Toga dana 2. i 5. divizija našle su se na najmanjem prostoru od vremena kada su prešle u Srbiju.

Izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba da se prebaci u prostor južno od Valjeva, Udarne grupa divizija je u vremenu od 21. do 29. aprila prešla put od doline Studenice i sjevernih padina Golije i Javora do Jelove gore i pri tom vodila nekoliko teških borbi sa udruženim njemačkim, bugarskim i kvislinškim snagama. Svojom pojavom na prostorijski Kušića, Trudova i Ojkovice, ona je angažovala protiv sebe, pored drugih neprijateljskih snaga, i jedinice njemačkog 2. puka »Brandenburg«, legije »Krempler«, i četnike 2. mileševskog korpusa, čime je umanjila ofanzivnu moć u napadu neprijatelja na naše jedinice u Sandžaku i u sjevernoj Crnoj Gori. U toku prodora Udarne grupe prema Užicu Nijemci su izvršili koncentraciju raspoloživih snaga na prostorijski Ivanjica—Požega—Užice—Ljubiš, zadržavajući u zapadnoj Srbiji i one kvislinške jedinice koje su, počev od 25. aprila, trebale da učestvuju u ofanzivnim dejstvima u istočnoj Bosni protiv snaga 3. korpusa (dio snaga Srpskog dobrovoljačkog korpusa, četnički Cerski i Mačvanski korpus i jednu račansku četničku brigadu).^{2,1} Izbijanjem 29. aprila na prostor između Užica i planine Povlen, 2. i 5. divizija mogle su dosta efikasno da pomognu prebacivanje 16. i 17. divizije preko Drine u zapadnu Srbiju.

Stab Udarne grupe je svakodnevno izvještavao Vrhovni štab o situaciji kod 2. i 5. divizije. Izvještavajući o borbama, 28. aprila javili smo i to da su naši obavještajci čuli od seljaka o prebacivanju naših snaga iz istočne Bosne u Srbiju kod Ljubovije i iz Srema.²²⁾ Iznosim ovaj detalj

20) Naređenje Štaba 5. divizije, Zbornik 1/7, 164 i operacijski dnevnik divizije.

21) P. Višnjić, n. d., 251—252.

22) Knjiiga poslatih depeša štaba Udarne grupe divizija, str. 18, radiogrami br. 9 i 10, A-VII, k. 372. br. 37/18-1.

kao primjer kojom su se brzinom prenosile vijesti našim selima. (Vijest je bila tačna, ali su se preko Drine prebacili samo manji izviđački dijelovi 16. i 17. divizije, koji su se u vrijeme povlačenja divizija sa Drine vratili u njihov sastav).

Prvu vijest o teškoćama oko prebacivanja preko Drine 16. i 17. divizije poslao je Vrhovni štab Stabu Udarne grupe 30. aprila. Ta depeša glasi:

»Na Drini treba da se prebace dvije divizije, a na Savi jedna brigada. Košta Nad javlja da Nijemci sa jakom ofanzivom u Bosni ometaju prebacivanje. Nije nam poznato koliko je prebačeno. Naređićemo da požure.«²³⁾

Slijedećih nekoliko dana 2. i 5. divizija vodile su izuzetno teške borbe da bi 16. i 17. diviziji olakšale prebacivanje preko Drine u zapadnu Srbiju.

3. BORBE NA PROSTORU JELOVA GORA—PL. POVLEN—KOSJERIC

Tridesetog aprila obe divizije imale su mali predah. Bile su u pokretu samo one jedinice koje u toku prethodnog dana nisu stigle u svoja odredišta, a izviđačke jedinice vodile su manje borbe sa četnicima i nedićevcima. Samo je 4. proleterska brigada toga dana kod s. Trnave imala oštriju borbu sa dvije četničke brigade Zlatiborskog korpusa. Četnici su imali 9 poginulih, a naši 1 poginulog i 2 ranjena. Pred veče su Nijemci sa tenkovima stigli od Kosjerića do Seča Reke. Brigada se nije upuštala u težu borbu, nego se povukla na liniju s. Bašići—s. Radoševići. Imala je 3 ranjena.

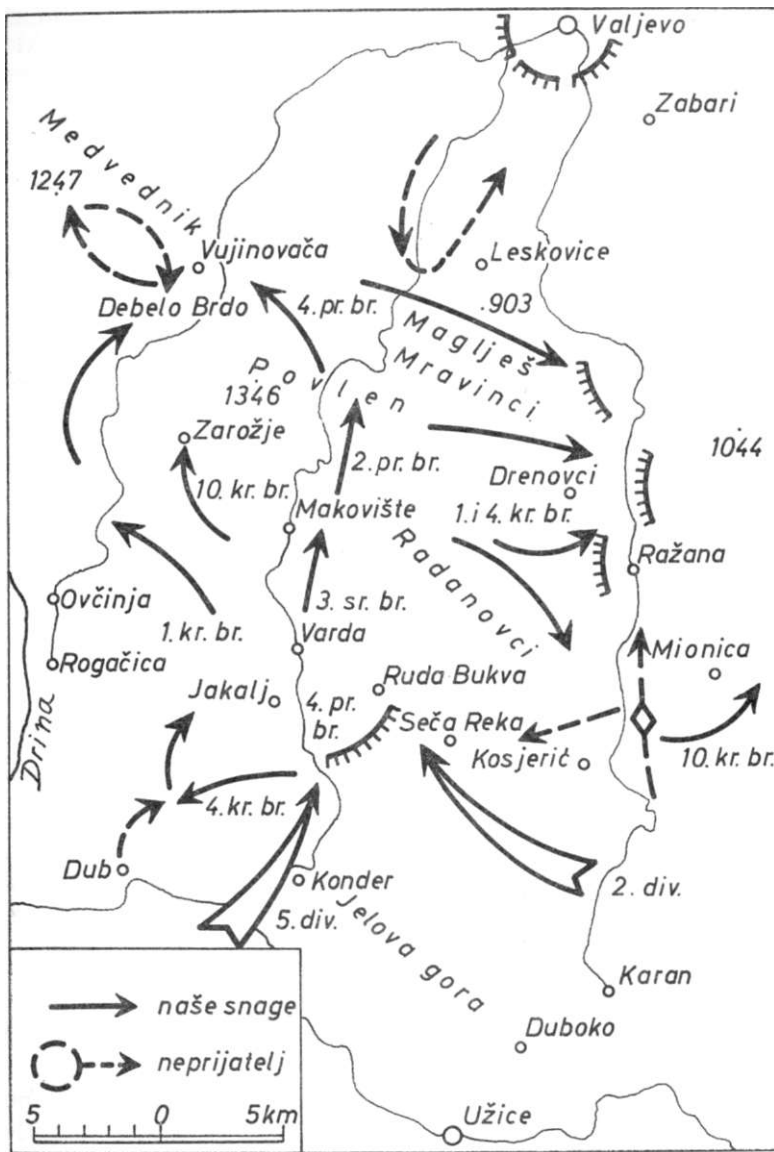
Poslije podne toga dana Stab 5. divizije stigao je u Vardu, u Stab 2. divizije. Na sastanku smo razmotrili situaciju i odlučili da proširimo operativni prostor divizija, a njihovim dejstvom prema Rogačici i Ljuboviji da 16. i 17. diviziji olakšamo forsiranje Drine, uz istovremeno obezbjeđenje prema Valjevu, Kosjeriću i Užicu; zauzimanjem šire prostorije omogućili bismo spuštanje materijala iz savezničkih aviona. Peta divizija dejstvovala bi sjeverno od Duba i Rogačice ka Drini i Medvedniku, a 2. divizija na prostoriji Konder—Varda—s. Mravinci—Povlen.²⁴⁾

Takva odluka zasnivala se na podacima koje smo imali o neprijatelju, a i na očekivanom dejstvu 16. i 17. divizije.

Iz svakodnevnih borbi znali smo da se u Užicu i njegovoj neposrednoj okolini nalaze dva njemačka motorizovana bataljona, dva bataljona Bugara i bataljon nedićevaca, ali smo imali i podatak da se u Užicu ostvaruje koncentracija jačih neprijateljevih snaga; u rejonu Kosjerića i prema Seča Reci bili smo u kontaktu sa njemačkom motorizovanom jedinicom, a doznali smo da se u Kosjeriću nalazi i bataljon nedićevaca, u Bajinoj Bašti i Rogačici bataljon nedićevaca; takođe smo imali podatke da Nijemci iz Užica prebacuju snage prema Bajinoj Bašti i Rogačici, po čemu smo zaključili da pojačavaju odbranu na desnoj obali Drine; iz borbi sa četni-

23) Zbornik II/12, 361.

24) Detaljniji raspored i zadaci jedinica Udarne grupe prema ovom planu vide se iz naređenja štabova 2. i 5. divizije od 30. aprila 1944, Zbornik I/7, 165 i 168.

Borbe 2. i 5. divizije na prostoru Jelova gora—pl. Povlen—Kosjerić (od 1. do 5. maja 1944)

cima znali smo da je protiv nas angažovano nekoliko njihovih korpusa: Požeški, Zlatiborski i Valjevski; o Valjevu nismo imali konkretnije podatke, sem da se u njemu nalaze Nijemci i nedičevci. Smatrali smo da su obavještenja o dolasku jačih snaga u Užice realna, jer pored sopstvenih jedinica Nijemci su mogli da u rejon Užica koncentrišu cijelu bugarsku 24. pješadijsku diviziju.

Dolaskom Udarne grupe na prostor sa kojeg je mogla da 16. i 17. diviziji pomogne forsiranje Drine štabovi 2. i 5. divizije su očekivali brzu intervenciju neprijatelja, sa ciljem da spriječi taj naš zajednički poduhvat. Zbog toga je Štab Udarne grupe 1. maja radio-depešom molio Vrhovni štab da ga obavijesti na kom mjestu 16. i 17. divizija prelaze Drinu, kako bi potreban dio svojih snaga usmjerio u tom pravcu.²⁵⁾ Nadajući se uspjehu u poduhvatu naše četiri divizije, Štab Udarne grupe javio je Vrhovnom štabu o mjestu štanja savezničkih aviona.

Do toga vremena Vrhovni štab poslao je Štabu Udarne grupe šifru za uspostavljanje veze sa Štabom 3. korpusa.

Nakon izbijanja 2. i 5. divizije na prostor sjeverno od Užica, general Felber je ocijenio da postoji opasnost da se naše snage iz istočne Bosne spoje sa Udarnom grupom. Da bi to spriječio i, istovremeno, onemogućio 2. i 5. diviziji da se zadrže u zapadnoj Srbiji, general Felber je odlučio da protiv njih pređe u odlučan napad. Krajnji cilj napada bio je da okruži, razbije i uništi obe naše divizije.

Svoju bojazan o mogućem spajanju naših snaga iz istočne Bosne sa 2. i 5. divizijom i mjere koje će preduzeti da to spriječi general Felber je iznio u radiogramu koji je 28. aprila uputio komandantu 1. bugarskog okupacionog korpusa, a u kome se, između ostalog, kaže:

»Borbe protiv crvenih u zapadnoj Srbiji ulaze u završnu fazu. Pogodno je što divizije grupe Morača ne posjeduju raniju snagu. Saznaje se da njima nedostaju rezerve. Glavne snage im nastupaju od Užica na sjever. I pored punog vodostaja r. Drine, treba da se očekuje u svakom doba pokušaj prelaska rijeke od strane 16. d 17. divizije crvenih.

Da bi se po svaku cijenu držao front na r. Drini, treba da budu razbijene divizije grupe Morača prije nego što uspiju da uspostave sadejstvo i da se spoje sa snagama zapadno od Drine. Zbog toga jedinice u rejonu Užica i Požege moraju da napadnu protivnika tamo gdje ga god sretnu. Od presudnog je značaja da se ulože i posljednje snage od svakog vojnika«.

Da bi ostvario zamisao o razbijanju i uništenju 2. i 5. divizije, general Felber je u vremenu od 28. aprila do 1. maja 1944. izvršio grupisanje snaga i naredio im slijedeće:

— borbenoj grupi »Holman« (Holmann) sastava: njemački 4. puk »Brandenburg« bez 2. bataljona, 4. puk i 2. bataljon 1. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa da izvrši napad osnovnim pravcem Dub—s. Kostojevići—Varda;

— borbenoj grupi »Vajel« (Veyel) sastava: 2. bataljon 4. puka »Brandenburg«, njemački 696. bataljon poljske žandarmerije, 2. bataljon bugarskog 63. pješadijskog puka ojačan sa dvije bugarske artiljerijske baterije da izvrši napad pravcem Kosjerić—Seča Reka—Varda;

— četnicima Draže Mihailovića da izvrše napad sa linije Kosjerić—pl. Povlen u pravcu Varde;

— bugarskoj 24. pješadijskoj diviziji: da osigurava prostoriju Rogaćica Bajina Bašta—Dub i komunikaciju Užice—Rogačica;

25) Knjiga poslatih depeša Štaba udarne grupe divizija, radiogram br. 11, str. 18.

— borbenoj grupi »Tatalović« (sastava 4—5 bataljona iz 1, 2. i 3. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa) da sa desne obale Drine spriječi pokušaj prebacivanja naših snaga iz istočne Bosne;

— 1. bataljonu 5. puka bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa da na pl. Povlen zatvori cestu Varda—Valjevo;

— njemačkom 500. SS padobransko-lovačkom bataljonu i bugarskom 61. pješadijskom puku da u Požegi obrazuju njegovu rezervu.

Za izvođenje ove operacije general Felber je obezbijedio podršku avijacije, a svoj štab premjestio iz Kraljeva u Kosjerić.

Na osnovu odluke generala Felbera, četnička Vrhovna komanda postavila je svojim snagama slijedeće zadatke:

— Zlatiborskom korpusu da sa jednom brigadom izvrši napad preko Jelove gore u pravcu Varde;

— Valjevskom i 1. i 2. ravnogorskom korpusu da sa linije s. Ražana—s. G. Mrčići—Drenovački kik (zapadno od prevoja Bukovi) izvrše napad u pravcu Varde;

— Cerskom korpusu da sa pl. Povlen izvrši napad u pravcu Varde;

— prvoj i 2. račanskoj brigadi da dejstvuje na pravcu Rogačica—Varda;

— Sumadijskoj grupi korpusa da se sa pl. Rudnika hitno prebace u rejon s. Brajići (4 km jugoistočno od pl. Suvobora), i

— Požeškom korpusu da u s. Ribaševima (10 km sjeverno od Užica) obrazuje opštu rezervu.²⁶⁾

General Felber mogao je da protiv 2. i 5. divizije upotrijebi sve navedene jedinice. Prema tome, on je 1. maja 1944. protiv ovih naših divizija raspolagao sa dva njemačka puka, četiri bugarska puka, četiri puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, deset korpusa Draže Mihailovića, bataljonom bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa i mjesnim jedinicama Srpske državne straže, ukupno sa oko 40.000 vojnika. Udarina grupa imala je oko 5.000 boraca, od toga preko 400 ranjenika, među kojima je bilo oko 200 teških.

Neprijatelj je imao tenkove, oklopne automobile, motorizovanu artiljeriju i pješadiju, mogao je brzo da cestama prebacuje jedinice tamo gdje je bilo najpotrebnije. U neposrednoj blizini bojišta imao je baze za snabdjevanje municijom i hranom i bez teškoća prevezio ranjenike do sanitetskih ustanova. Svega toga 2. i 5. divizija nisu imale. Teške ranjenike na nosilima nosili su njihovi drugovi, hrana za ljude i konje prikupljana je od naroda, najčešće je na brzinu i slabo pripremana, za svaku novu borbu valjalo je municiju oteti od neprijatelja, a kada to izmakne morao se štedjeti svaki metak kako ne bi došlo do najteže situacije. Pri svemu tome i vrijeme se stabilizovalo. Avijacija je nadlijetala cijeli naš operativni prostor, ometala pokrete jedinica i nanosila im gubitke.

O popuni jedinica iz sela sa naše velike slobodne teritorije u 1941. godini — Užičke republike — nije bilo ni govora. Četnici i Nedić mobilisali su sva mlađa godišta, a u narodu zaveli strahovit teror. Zbog svako-

26) P. Višnjić, n. d., str. 259—263.

dnevnih borbi i kratkog boravka na tom prostoru nije bilo moguće da uspostavimo bliži kontakt sa narodom koji nas je, i pored bojazni od posljedica, dobro primio.

Isto tako, zbog stalnih borbi i brzog napuštanja prostora sjeverno od Jelove gore saveznička avijacija nije mogla da nam doturi ratni materijal.

Kada su naše jedinice pošle 1. maja na svoje borbene zadatke, u isto vrijeme je i neprijatelj krenuo protiv njih u napad. Na svim pravcima razvila se oštra, nepoštudna borba, svuda je vriilo kao u kotlu. I tako će biti sve do 7. maja, do našeg povlačenja na planinu Taru.

U pokretu ka Medvedniku, prethodnica 1. krajiške brigade stigla je oko 8 časova u s. Ovčinja, u zaseoke Todoroviće i Aleksiće (desetak kilometara od Drine i Rogačice), gdje su je napale jedinice četničkog Cerskog korpusa. Četnici su protjerani na sjever, ali su po podne prešli u jak protivnapad, pa je štab 1. krajiške brigade morao uvesti u borbu jače snage, koje su zaustavile njihov napad, a zatim ih primorale da se povuku na liniju Zmajevac (k. 1082)—Borovnjak (k. 1126)—Debelo brdo. Naše jedinice zauzele su sela Ružiče, Rokviće i Matiće. Za to vrijeme druge jedinice 1. krajiške brigade zaustavile su napad četničkih račanskih brigada i dijelova 4. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa sa pravca Rogačice prema Todorovićima. Brigada je zarobila 11 četnika, a imala je 2 ranjena borca.

U maršu od Rude Bukve 10. krajiška brigada stigla je u s. Zarožje, u zaseoke Jagodiće i Vasiće, a jedan njen bataljon u Lazareviće, odakle je učestvovao u napadu na četnike u pravcu Debelog brda.

Četvrta krajiška brigada je u selima Jakalju i Leštanskom vodila borbu sa jedinicama njemačke borbene grupe »Holman«, koje su nastupale u dvije kolone, jedna prema Vardi, a druga prema Zarožju. Pred mrak 1. maja neprijatelj je stigao do Varde i u D. Zarožje, u zaselak Vujetići. Brigada se prikupila u rejonu zaselaka Vasići—Lazice.

Oštre borbe vodila je toga dana i 2. proleterska divizija.

Na 4. proletersku brigadu, koja je bila u pokretu ka Vardi i Jakalju izvršile su napad od Seča Reke jedinice iz sastava njemačke borbene grupe »Vajel«, kojima su sadejstvovala dvije brigade četničkog 2. ravnogorskog korpusa. U isto vrijeme od Jelove gore prema Konderu i Vardi napadale su jedinice četničkog Zlatiborskog korpusa. Vodeći zadržavajuću odbranu, 4. proleterska brigada postupno se povlačila na sjever, a neprijatelj je tek pred veče ovladao rejonom Varde i sastao se sa svojim jedinicama koje su napadale sa zapada.

Na 3. srpsku brigadu koja je ujutro 1. maja stigla na prostor s. Mako-višta izvršili su napad od Osijanja (k. 841) i Sablje (k. 755) dijelovi četničkog 2. ravnogorskog i Valjevskog korpusa i manje Nedićeve snage. Iako je bio izrazito nadmoćniji, neprijatelj je s mukom napredovao i tek pred mrak stigao do linije k. 992—Gredina (k. 1003)—zaselak Delići—k. 961. Brigada je u svojim rukama zadržala cestu Varda—s. Crveni Breg zadržavajući se na položajima s. Cebići—Tavani—Crveni Breg.

Izvršivši marš na sjever pravcem Jakalj—Varda—Crveni Breg, 2. proleterska brigada naišla je na dobro organizovane položaje jedinica četni-

kog Valjevskog korpusa i korpusa Gorske garde i 1. bataljona 5. puka bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa na liniji Kukalj (k. 1103)—Anatema (k. 1088)—Ciker (trig. 1113). Energičnim napadom brigada je razbila neprijateljevu odbranu i zauzela sve pomenute položaje. Žestokim protivnapadima četnici i bjelogardejci nastojali su da povrate izgubljene položaje i da se sastanu sa svojim jedinicama koje su vodile borbe sa 3. srpskom brigadom. Naročito dramatična borba vodila se za brda Anatemu i Kukalj. Iako su proleter i oskudijevali u municiji, uspjeli su da se na njima održe. Neprijatelj se povukao na liniju Mali Povlen (trig. 1346)—Bele vode—s. Mravinci. Prema izvještaju štaba 2. proleterske brigade, neprijatelj je u ovoj borbi imao 67 mrtvih, zarobljeno je 26 četnika i 18 bjelogardejaca, zaplijenjeno je 6 puškomitraljeza, 30 pušaka, preko 3.000 metaka i druge opreme. U zaplijenjenom naređenju četničke Vrhovne komande, sa potpisom Draže Mihailovića, navedeni su četnički korpusi i njihovi zadaci za borbu protiv 2. i 5. divizije u operaciji od 1. maja. Gubici 2. proleterske brigade iznosili su 5 mrtvih i 8 ranjenih.²⁷⁾

Na osnovu prikupljenih podataka, Štab Udarne grupe je ocijenio da je neprijatelj protiv 2. i 5. divizije angažovao znatno jače snage od onih kojima je raspolagao prethodnih dana i da mu je namjera da nam nametne frontalnu borbu, potisne nas sa prostora Povlena i Medvednika i tako onemogućiti naše sadejstvo sa 16. i 17. divizijom. Kako je bilo neizvjesno kada će ove divizije krenuti preko Drine, a da bi izbjegao koncentrične napade neprijatelja, Štab Udarne grupe odlučio je da na prostoru Povlena, Makovišta i Mravinaca razbije četničke i Nedićeve snage, a potom da obe divizije kod Bukova i Ražane predu komunikaciju Valjevo—Kosjerić, a zatim ovladaju prostorom Maljen-planine, s tim da se 2. proleterska divizija postavi sjeverno od Maljena, na prostoriju s. Krčmari—Mionica—s. Struganik, a 5. divizija južno od Maljena, na prostoriju s. Skakavci—s. Mionica—s. Ljutice. Manevrom na prostor Maljena računali smo da ćemo odvući dio snaga neprijatelja sa desne obale Drine i time olakšati prelaz u Srbiju 16. i 17. divizije.

Razbijanje neprijatelja na prostoru Povlena, Mravinaca i Makovišta trebalo je da se izvrši u toku noći 1/2. maja i u toku 2. maja, a cestu Valjevo—Kosjerić trebalo je preći noću 2/3. maja. Razbijanje neprijatelja na označenom prostoru moglo je da počne na vrijeme, jer je Štab 2. proleterske divizije za taj zadatak već pred večer 1. maja odredio 2. i 4. proletersku brigadu, a 3. srpskoj naredio da zatvori pravac prema Vardi. Na osnovu takvog rasporeda brigada 2. proleterske divizije, Štab 5. divizije odredio je zadatke svojim brigadama: 1. krajiškoj — da iz rejonu s. Prokići—s. Matiči preko Debelog brda i Povlena stigne u sjeverne zaseoke s. Radanovci; 4. i 10. brigadi — da prije svanuća 2. maja predu cestu Valjevo—Varda kod Crvenog Brega i da na prostoru s. Makovište—s. Radanovci pomognu jedinicama 2. proleterske divizije u razbijanju neprijatelja; u toku 2. maja da se približe cesti Valjevo—Kosjerić i da je predu na potezu između Tavana i Ražane.²⁸⁾

Njemački komandant za Srbiju general Felber je 2. maja nastavio operaciju protiv 2. i 5. divizije prema utvrđenom planu. Sve njemačke i

27) Operacijski dnevnik 2. i 5. divizije.

28) Dokumenti štabova 2. i 5. divizije, Zbornik 1/7, 170, 171 i 175.

kvislinške jedinice produžile su s napadima s ciljem da 2. i 5. diviziji što više stijesne operativni prostor. Da bi ojačao sektor na planini Povlenu, on je naredio da ujutro 3. maja tamo krene iz Ljubovije 3. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Sa svoje strane Draža Mihailović je u toku 1. i 2. maja svojim komandantima korpusa uputio stroga naređenja da se 2. i 5. divizija napadaju »stalno i energično, i danju i noću«, da se »grupa crvenih mora uništiti po svaku cijenu«. S tim ciljem je 2. maja angažovao sve raspoložive četničke snage sa područja zapadne Srbije i Šumadije. Tako je 2. maja naredio Rudničkom korpusu da se prikupi na Ravnoj gori, Kolubarskom korpusu da se u rejonu Ravne gore pripremi za uvođenje u borbu, a cijeloj Šumadijskoj grupi korpusa (1. i 2. šumadijski korpus, 1. kragujevačka brigada i Jurišna prateća brigada) da se postave u strategijsku rezervu četničke Vrhovne komande.²⁹¹

U borbama noću 1/2. maja i u toku 2. maja naše jedinice su uspješno izvršile sve postavljene zadatke.

Jedinice 4. proleterske i 1. krajiške brigade u 4 časa 2. maja slomile su odbranu Cerskog četničkog korpusa na liniji s. G. Košlje—Kneževo brdo (k. 1018)—Borovnjak (k. 1126)—Debelo brdo—Stubica (k. 1109 i k. 1104) i odbacili ga prema Jablaniku. Goneći četnike jedinice 4. proleterske brigade spustile su se u sela Bezovice i Vujinovača i u njima predahnule.

Druga proleterska brigada je noću 1/2. maja u snažnom napadu razbila odbranu jedinica četničkog Valjevskog korpusa i dijelova korpusa Gorske garde na liniji M. Povlen (1346)—Malo polje—Bele vode, a u zoru 2. maja zauzela s. Mravince, odakle je potisnula 1. bataljon 5. puka bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa. Neprijatelj se povukao prema Maglješ-planini i Drenovačkom kiku.

U borbama 1. maja i noću 1/2. maja neprijatelj je imao osjetne gubitke: oko 67 mrtvih i 61 zarobljenog; izgubio je 10 puškomitraljeza, oko 70 pušaka, 1 radio-stanicu, dosta municije i druge opreme. Naše jedinice imale su 7 mrtvih i 17 ranjenih.³⁰¹

U pokretu 2. maja prema komunikaciji Valjevo—Kosjerić naše jedinice su svuda potiskivale neprijatelja, što je alarmiralo njemačko komandovanje da ovu cestu bolje obezbijedi kako bi nam spriječio prodor dalje na istok. Zbog toga su jedinice 4. puka »Brandenburg« povučene sa sektora Varde i upućene da ojačaju i zatvore komunikaciju između s. Bukovi i Kosjerića. Budući da su bile motorizovane, ove jedinice su bez teškoća u toku noći 2/3. maja posjele položaje u zahvatu ceste. Pored toga, njemačka komanda je naredila svim kvislinškim jedinicama da spriječe naše nastupanje ka ovoj komunikaciji. Tako su jedinice četničkog Valjevskog i 2. ravnogorskog korpusa izvršile protivnapad od s. Graovići prema Cikeru i Crvenom Bregu. Odbivši ovaj protivnapad, 2. proleterska i 3. srpska brigada su na maršu prema komunikaciji Valjevo—Kosjerić, na pravcu s. Vaganci—Samari—Gojčevica, vodile borbu sa četničkim korpusom Gorske garde i odbacile ga prema s. Bukovi. Četvrta i 10. krajiška brigada su na prostoru sela Makovišta sadejstvovala 2. proleterskoj i 3. srpskoj brigadi u odbijanju protivnapada četnika, a zatim su zauzele južne zaseoke

29) P. Višnjić, n. d., str. 273—275.

30) Operacijski dnevnic 2. i 5. divizije.

Radanovaca i s. Drenovce. U pokretu od s. Vujinovače i Debelog brda, 4. proleterska i 1. krajiška brigada odbile su napad četničkog Cerskog korpusa i jednog bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Zatim se 4. proleterska brigada, prešavši preko Maglješ-planine, sukobila kod s. Zabava sa nedićevcima i bjelogardejcima i odbacila ih ka s. Bačevci. Prva krajiška brigada je preko Povlena i Radanovaca stigla u Drenovce.

Izbivši prije zore 3. maja na komunikaciju Valjevo—Kosjerić, u predjelu Bukova, prethodnice naših triju brigada dočekane su organizovanom i snažnom vatrom. Na cesti se nalazilo i dosta tenkova. Štabovi divizija su ocijenili da bi ubacivanje u borbu jačih snaga bilo nekorisno, pa su povukli jedinice sa komunikacije. Samo je ovu cestu bez borbe prešla 10. krajiška brigada kod Velikog brda (2 km južno od Ražane), u neposrednoj blizini njemačkih položaja. Ona je, zatim, ujutro 3. maja stigla na prostoriju s. Mionica—s. Skakavci i tu iznenadila i razbila dijelove četničkog Valjevskog korpusa i jednu njemačku četvu. Cestu su bile prešle i tri čete 4. krajiške brigade, ali su se dvije čete vratile nazad, a četa koja je bila na zasjedi prema Ražani sastala se sa 10. krajiškom brigadom

Izjutra 3. maja izvršena su samo manja pomjeranja jedinica od komunikacije Valjevo—Kosjerić: 2. proleterska divizija na prostoriju s. Leskovicice — s. Mravinci, a 1. i 4. krajiška brigada u s. Radanovce i s. Drenovce. Toga dana vodili smo samo manju borbu, i to na sektoru Gojčevice i Bukova.

U borbama noću 2/3. maja i 3. maja neprijatelj je imao dosta izbačenih iz stroja, a zarobljena su 54 četnika i nedićevca sa oružjem i municijom. Peta divizija imala je 6 ranjenih, a 2. divizija 8 poginulih, 12 ranjenih i 13 nestalih (svi novoprimitljeni borci).

Našim ofanzivnim dejstvima u toku 2. i 3. maja u pravcu Rogačice i na sektoru Debelog brda, Povlena, Mravinaca i Maglješ-planine dobro smo uzdrmali četničke, nedićevske i bjelogardejske jedinice i nanjeli im gubitke, a našim pokretom na komunikaciju Valjevo—Kosjerić, radi prelaska na prostor Maljen-planine, prisilili smo njemačku komandu da sa drugih pravaca prebacuje na ovu komunikaciju svoje motorizovane jedinice kako bi nam spriječio prelazak na Maljen. Time smo omeli neprijatelja da nastavi frontalne napade koje je započeo 1. maja sa juga i jugozapada, na pravcima prema Vardi i Povlenu. No, sve to za nas nije značilo mnogo, jer smo znali da neprijatelj ima dovoljno snaga da nastavi snažne i agresivne napade. Morali smo iznalaziti rješenja da olakšamo uslove borbe naših dviju divizija.

Trećeg maja mi smo u Stabu Udarne grupe vodili duge razgovore i diskusije sa članovima Glavnog štaba Srbije Blagojem Neškovićem i Momom Markovićem i sa delegatom Vrhovnog štaba Pavlom Ilićem Veljkom oko toga šta dalje činiti. Složili smo se u ocjeni da neprijatelj ima mogućnosti da nam stalno nameće teške frontalne borbe i da jedinicama nanosi ozbiljne gubitke. Da bi se to izbjeglo, potrebno je da se naše jedinice rasporede i da dejstvuju na široj prostoriji, jer bi tako neprijatelj bio primoran da razvuče svoje snage. Međutim, dok je još bilo neizvjesno da li će 16. i 17. divizija uspjeti da se prebace preko Drine u Srbiju, teško je bilo ostvariti dekoncentraciju jedinica, jer smo imali velike bolnice. Među štabovima divizija i brigada osnovno sredstvo veze bila je kurirska veza. Sa muni-

čijom smo stajali slabo.³¹ Ipak smo razmatrali neke varijante o postavljanju divizija na širi operativni prostor. Tako je Stab Udarne grupe predlagao da 5. divizija pođe na Maljen, jer se tamo već nalazila njena 10. krajiška brigada, a da 2. proleterska divizija ostane na sadašnjoj prostoriji, s tim što bi dio snaga uputila na planinu Taru, sa koje bi pomogla jedinicama 3. korpusa da lakše forsiraju Drinu. Drugovi iz srpskog rukovodstva predlagali su da na Maljen krene 2. proleterska divizija ili samo dvije njene brigade — 2. proleterska i 3. srpska brigada, koje bi se zatim prebacile u Sumadiju i povezale sa 2. šumadijskom brigadom i partizanskim odredima Sumadije, s tim da teški ranjenici ovih dviju brigada ostanu sa glavinom Udarne grupe. Oni su smatrali da je takav prodor izvodljiv i da bi se brigade brzo popunile borcima iz sastava šumadijskih partizanskih jedinica. Sa ovim brigadama, razumljivo, pošli bi sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ, članovi Glavnog štaba Srbije i grupa vojno-političkih rukovodilaca koje je uputio Vrhovni štab na rad u Srbiju. Ovaj prijedlog Stab Udarne grupe poslao je istoga dana na mišljenje Štabu 2. proleterske divizije, sugerirajući da, pored ove, razmotri i druge mogućnosti o daljem radu Udarne grupe.³²

Do donošenja konačne odluke, koja je trebalo da uslijedi tokom naredna dva do tri dana, Stab Udarne grupe je riješio da se divizije rasporede i da djeluju na prostoru Maglješplanine, Povlena, s. Zarožja, s. Varde i s. Radanovaca, da tuku kvislinške jedinice, a s njemačkim snagama da izbjegavaju teže frontalne borbe. Naglašeno je da se neprijatelj stalno izviđa i da se što brižljivije prikupljaju podaci o njegovoj jačini i namjerama. Druga proleterska divizija dobila je sektor Maglješ-pl.—Povlen-pl.—s. Zarožje, a 5. divizija sektor s. Jakalj—s. Varda—s. Radanovci. Desetoj krajiškoj brigadi je naređeno da se vrati u sastav divizije.³³

Prije podne 4. maja Stab Udarne grupe izvijestio je Vrhovni štab o borbama 2. i 3. maja. Dio izvještaja, koji je zajedno s komandantom Udarne grupe potpisao i delegat Vrhovnog štaba Pavle Ilić Veljko, glasi:

»Vodimo svakodnevno uporne borbe, usljed čega su nam jedinice zamorene. Potrebna je hitna pomoć u materijalu i nove snage u rejonu Valjeva i južno od Užica. Košta (tj. 16. i 17. divizija — prim. M. M.) bi trebalo da pokuša da se prebaci kod Starog Broda, tu je prazan prostor.«³⁴

Ocjenjujući ozbiljnost situacije u kojoj se nalaze 2. i 5. divizija, jednako kao da se nalazio zajedno sa njima, Vrhovni štab je na ovu našu depešu reagovao veoma brzo. Istog dana tražio je da mu hitno javimo mjesto za spuštanje ratnog materijala, što smo učinili, takođe istoga dana, i izvijestili da ćemo 5. maja uveče čekati materijal na Pustom polju (kod s. Košići, južno od Povlena). Petog maja Vrhovni štab je naredio Stabu 3.

31) Jedinice su zaplijenile nekoliko radio-stanica, ali je kod nekih trebalo otkloniti kvarove, a imali smo samo jednog radio-mehaničara; teško je bilo doći do akumulatora — skidala smo ih sa zaplijenjenih vozila. Uz to, trebalo je vremena da se borac obuči za rad na radio-stanici.

32) Zbornik 1/7, 176 i operacijski dnevnik 5. divizije.

33) Zbornik 1/7, 176 i 178.

13) Zbornik 1/7, 156 i 167.

korpusa i komandantu Operativne grupe 16. i 17. divizije da najhitnije forsira Drinu kod Starog Broda i time olakša situaciju 2. i 5. diviziji.³⁵⁾

U toku 4. maja sve jedinice Udarne grupe bile su u kontaktu sa neprijateljem. Najtežu borbu imala je 4. proleterska brigada. Ona je odbila napad njemačkih i četničkih jedinica koje su pokušale da ovladaju Maglješ-planinom. No, i protivnapad njenih dijelova na neprijatelja noću 4/5. maja kod zaseoka Leskovica (na cesti Valjevo—Mravinci) nije uspio. U obe ove borbe neprijatelj je imao oko 30 izbačenih iz stroja. Naši su imali 3 mrtva i 8 ranjenih. Druga proleterska brigada u pokretu ka Zarožju protjerala je slabije Nedićeve jedinice i isturila osiguranje prema Povlenu, Tisovoj glavi (k. 1003) i s. Ovčinjci. Treća srpska brigada bila je u rezervi, u rejonu s. Crveni Breg—s. Čebići. U pokretu 1. krajiške brigade ka Vardi, jedan njen bataljon susreo se kod s. Matići sa četničkom Uzičkom brigadom i lako je protjerao prema Kostojevićima. Dio snaga 4. krajiške brigade spriječio je dublje izviđanje neprijatelja od pravca Bukova i Ražane, dok su druge njene jedinice vršile izviđanje prema komunikaciji Ražana—Kosjerić i radi prihvata 10. krajiške brigade. Tog dana 10. krajiška brigada vodila je tešku borbu sa manjom njemačkom jedinicom i sa jedinicama četničkog 2. ravnogorskog korpusa, ali je osim brda Subjel (trig. 924) uspjela da zadrži sve druge položaje. U toj borbi imala je 3 ranjena. Noću 4/5. maja brigada je bez borbe prešla cestu Valjevo—Užice južno od Ražane, razbivši uz put, u Skakavačkom polju, jednu četničku jedinicu.³⁶⁾

Stab Udarne grupe dobio je od naših izviđačkih jedinica i obavještajnih organa podatak da je popodne 4. maja od pravca Užica prema Valjevu prošlo 150—200 kamiona sa vojskom, u pratnji 8 tenkova, 15 bornih kola i 8 artiljerijskih oruđa. Mi smo u Stabu pretpostavljali da ovim pomjeranjem snaga neprijatelj pojačava područje Valjeva kako bi spriječio

35) Zbornik II/13, 11 i napomena 3 uz ovaj dokument.

Stab Operativne grupe 16. i 17. divizije odmah je pristupio Izvršenju zadatka. Šestog maja izdao je divizijama naređenja: 16. diviziji, koja se nalazila u rejonu Kladnja, da se u toku noći 6/7. maja prebaci u rejon s. Zalukovika, naredne noći da stigne na sektor Viogora, a potom da izbije na lijevu obalu Drine i pređe je na odsjeku kod s. Fakovića; 17. diviziji, koja je bila u pokretu ka Varešu, a naređenje je zateklo južno od Olova, da se noću 7/8. maja prebaci u rejon s. Džimrije—s. Podžeplje, a naredne noći da izbije na Drinu i da je pređe kod s. Slapa. Obe divizije krenule su označenim pravcima. Sedmog maja 16. divizija sukobila se kod s. Mihića sa jakim snagama njemačke 13. SS brdske divizije »Handžar«, a istovremeno je bila ugrožena od dijelova njemačke 7. SS brdske divizije »Princ Eugen« sa pravca Vlasenice, pa je bila prinuđena da se povuče prema Kladnju. Sedamnaesta divizija je 9. maja prešla cestu Sokolac—Han-Pijesak kod s. Mrkalja, a sutradan, 10. maja, napale su je jake snage njemačke 7. divizije »Princ Eugen«, ustaše i četnici. Jedino je njena 15. majevička brigada uspjela da izbije u s. Žepu. Usljed snažnih napada nadmoćnih neprijateljskih snaga i udara avijacije, 17. divizija nije mogla prići Drini, te je -noću 11/12. maja odstupila preko komunikacije Sarajevo—Vlasenica, južno od Han-Pijeska.

Tako je bilo osujećen i drugi pokušaj prelaza 16. i 17. divizije preko Drine u zapadnu Srbiju (Zbornik H/13, 11, napomena 7 uz ovaj dokumenat).

36) Operacijski dnevnic 2. i 5. divizije; M. Morača, Ratni dnevnik, str. 231. Na Skakavačkom polju 10. krajiška brigada zarobila je nekoliko četnika i kod njih našla četničku zapovijest u kojoj je stajalo da će 2. ravnogorski korpus, Požeški korpus i Gorska garda u 4 časa 5. maja napasti 10. krajišku sa tri pravca. U zapovijesti je stajalo da će četnici primiti municiju od Nijemaca u Ražani, hljeb će im doturiti njemački kamioni, a njihove ranjenike prevesti kamionima u Valjevo.

pokret našim jedinicama u tome pravcu. No, u svakom slučaju, to novo pomjeranje njemačkih snaga upozoravalo je Stab Udarne grupe da neprijatelj neće mirovati, pa je izjutra 5. maja, ne čekajući traženo mišljenje Štaba 2. proleterske divizije, poslao Vrhovnom štabu prijedlog o dekoncentraciji Udarne grupe. Prijedlog glasi:

»Neophodno je i postoje uslovi da dvije srpske brigade (odnosi se na 2. proletersku i 3. srpsku brigadu — M. M.) uputimo u Sumadiju, jednu brigadu na sektor Tare, a jedna divizija da manevriše u zapadnoj Srbiji.

Razlozi: neprijatelj uspijeva da našoj grupi svakodnevno nameće borbu. U skupnom pokretu slabo smo pokretljivi. Našim širenjem razvukli bi smo neprijatelja, tukli bismo bolje četnike i nedičevce i jače bismo razvili propagandu, mobilizaciju i obavještajnu službu. Hitno nam javite o tome«.

Ovaj prijedlog, pored komandanta Udarne grupe, potpisao je i delegat Vrhovnog štaba Pavle Ilić Veljko.

I tada je Vrhovni štab brzo odgovorio. On je izjutra 6. maja poslao radiogram da je saglasan sa našim prijedlogom. Tekst radiograma glasi:

»Potpuno se slažemo sa vašim prijedlogom za dekoncentraciju i (sa) rasporedom. Izvrš. (ite) to što ranije. Naše jedinice iz Bosne ponovo će se koncentrisati za zajedničke operacije. Taru držite kao mostobran«.³⁷⁾

Neprijatelj je, međutim, osujetio naše planove. Popodne 4. maja general Felber odlučio je da 5. maja napadne 2. i 5. diviziju sa istoka, sjevera i sjeverozapada snagama njemačkih borbenih grupa »Holman« i »Vajel« i svim nedičevskim i četničkim jedinicama. U isto vrijeme naredio je bugarskoj 24. diviziji, 12. oklopnoj četi i grupi »Tatalović« da i dalje obezbjeđuju desnu obalu Drine od Banje Koviljače do Bajine Bašte i komunikaciju Užice—Bajina Bašta.³⁸⁾

U napadu 5. maja od prevoja Bukova jedinice njemačke borbene grupe »Vajel« i četnička Crnogorska brigada ovladale su položajima 4. krajiške brigade na Drenovačkom kiku i na Brdu pobilice (k. 843).

Njemačka borbena grupa »Holman« i četnički Valjevački korpus izvršili su napad na jedinice 4. proleterske brigade u namjeri da zauzmu Maglješ-planinu i da se probiju u s. Mravince, ali su poslije oštore borbe odbijeni uz gubitke od oko 16 izbačenih iz stroja. Četvrta proleterska brigada imala je 1 teže i 4 lakše ranjena.

Na sektoru Povlena 2. proletersku brigadu napali su 4. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnički Cerski korpus (oko 1.200 vojnika). Oni su uz pomoć 4 njemačka tenka ovladali Debelim brdom, ali su dominantni

37) Oba radiograma nalaze se u Zborniku II/13, dok. br. 13 i 16.

38) Iz sastava borbene grupe »Vajel« izašle su dvije čete 500. SS padobransko-lovačkog bataljona, a iz rezerve generala Felbera treća njegovog četa. Ovaj bataljon upućen je u Kraljevo i stavljen na raspolaganje komandantu 2. oklopne armije za pripremu za učešće u vazdušnom desantu na Vrhovni štab u Drvaru. U sastav grupe »Vajel« ušao je njemački 696. motorizovani bataljon poljske žandarmerije, koji se do tada nalazio u rezervi generala Felbera. On je u svoju rezervu u Požegi stavio njemački 297. izviđački bataljon, koji je povukao iz Sandžaka. P. Višnjić, n. d., str. 286—288.

visovi Povlena ostali u našim rukama. Uveče je 2. proleterska brigada, uz sadejstvo jednog bataljona 4. proleterske brigade, odbacila neprijatelja na komunikaciju Valjevo—Rogačica. Neprijatelj je imao oko 14 mrtvih. Osim nešto naoružanja i municije, zaplijenjena je i jedna radio-stanica. Druga proleterska brigada imala je 2 mrtva i 4 ranjena.

Neprijateljska avijacija čitavog dana bombardovala je i izvidala naše položaje.

Zbog neprijateljskog napada izvijestila smo Vrhovni štab da ne možemo čekati savezničke avione.

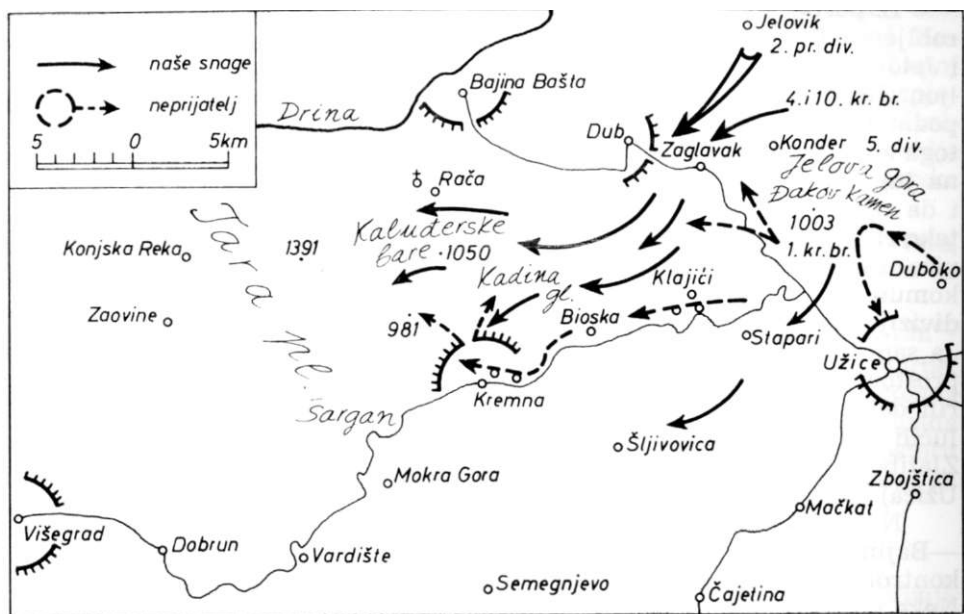
Predveče 5. maja stigao je u Štab Udarne grupe Savo Drljević, načelnik Štaba 2. proleterske divizije. On je upoznao Štab Udarne grupe, članove Glavnog štaba Srbije i delegata Vrhovnog štaba da se Štab 2. proleterske divizije ne slaže u upućivanjem 2. proleterske i 3. srpske brigade u Sumadiju, i naveo razloge za takav stav: obe brigade su brojno male, ljudstvo premoreno i iscrpljeno u stalnim borbama i obe brigade imaju jako malo municije; zbog toga bi bilo veoma rizično da se brigade upute kroz prostor prema Maljenu, koji je zasićen jakim neprijateljskim snagama. Prema tome, pod tako nepovoljnim uslovima treba odustati od slanja pomenutih brigada u Šumadiju.³⁹¹ Svi prisutni složili su se sa ovim veoma realnim obrazloženjem Štaba 2. proleterske divizije. Tako se odustalo od upućivanja 2. proleterske i 3. srpske brigade u Šumadiju.

Odmah zatim, došli smo do zajedničkog zaključka da bismo i kraćim našim zadržavanjem na sadašnjoj teritoriji morali prihvatiti teške frontalne borbe, koje bi išle u prilog neprijatelju. Zbog toga je uveče 5. maja Štab Udarne grupe odlučio da obe divizije odmah izvrše pokret na prostoriju Varda—s. Jelovik—Jelova gora, odakle bi 5. divizija prošla na jugoistok, između Užica i Požege, a kasnije prema situaciji, a 2. proleterska divizija na Taru, a kasnije na Zlatibor. Nadali smo se da će do toga vremena neka od divizija iz istočne Bosne uspjeti da pređe Drinu kod Starog Broda.

4. Odstupanje na planinu Taru

Noću 5/6. maja sve jedinice bile su u pokretu prema Vardi i Jelovoj gori. Kako im je bio kraći put, naprijed su išle brigade 5. divizije. One su dobile zadatak da obezbijede čitav prostor Jelove gore, što su i učinile. Oko 7 časovi 6. maja na jedinicu 2. bataljona 1. krajiške brigade kod Đakovog kamena (k. 1003) izvršila je napad bugarska izvidnica, jačine oko 50 vojnika. Bugari su brzo odbijeni. Izgubili su 1 puškomitraljez, nekoliko pušaka, oko 3.000 metaka i druge opreme. Zarobljeno je pet Bugara. Na saslušanju su izjavili da se njihov puk nalazi u selima sjeverno od Užica i da je stigao iz Ivanjice. Oko podne toga dana jače bugarske snage napale su 1. krajišku brigadu kod Rasadnika i Đakovog kamena, a odmah zatim i od Kadinjače prema Laništu. Bugari su bili odbijeni. U borbi se naročito istakla 1. četa 3. bataljona, koja se kod Đakovog kamena zabacila neprijatelju iza leđa, čime je kod njega stvorila zabunu, nanijela mu gubitke i doprinijela povoljnom ishodu borbe. Bugare je izdašno pomagala njemačka

³⁹⁾ Štab 2. proleterske divizije dostavio je Štabu Udarne grupe i pismeno obrazloženje zbog čega se ne slaže sa upućivanjem 2. proleterske i 3. srpske brigade u Sumadiju, Zbornik 1/7, 182.

Odstupanje na Taru-planinu (6. i 7. 4. 1944)

avijacija. U jednom naletu avioni su, zbog slabe službe obavještenja i veze, veći broj bombi bacili na bugarske jedinice. Naši su iskoristili pometnju kod Bugara i odbili ih na polazne položaje.

Prema procjeni 1. krajiške brigade, Bugari su u borbi toga dana imali oko 50 izbačenih iz stroja. Pored noružanja, zaplijenjeno je i oko 10.000 metaka i 28 mina za minobacače 81 mm. Prva krajiška brigada imala je 2 poginula i 4 ranjena.

Toga dana njemački avioni bombardovali su rejon na Jelovoj gori, gdje se nalazio Stab Udarne grupe i članovi rukovodstva NOP-a Srbije. Tada je poginuo Sveta Popović Milić, član Glavnog štaba za Srbiju, i lakše su ranjena dva borca.

U maršu prema Vardi i Jeloviku jedinice 2. proleterske divizije imale su nekoliko oštih borbi. Po podne 6. maja neprijatelj je pješadijom i nekoliko tenkova izbio sa istoka i zapada u rejon Varde i pokušao da prekine vezu između 4. proleterske i 3. srpske brigade. Brzom intervencijom jedinica obeju brigada odbačen je sa komunikacije. Druga proleterska brigada, kao zaštitnica kolone divizije, vodila je upornu odbrambenu borbu protiv nadmoćnijih njemačkih jedinica iz sastava borbenih grupa »Holman« i »Vajel«, nedićevskih i četničkih snaga koje su nastupale sa Povlena, od Mravinaca i Radanovaca. Brigada je na uzastopnim položajima od Crvenog brega do Čebića uspjela da spriječi prodor neprijatelja ka Vardi. Predveče 6. maja 2. divizija stigla je u širi rejon sela Jelovika. Njene jedinice su toga dana izbacile iz stroja dosta neprijateljskih vojnika, a one su imale 8 mrtvih i 5 ranjenih.⁴⁰¹

40) Zbornik 1/7, 183 i 186; operativni dnevnik 2. i 5. divizije.

Iz borbe koju je toga dana vodili 1. krajiška brigada i iz izjava za-robljenih Bugara došli smo do podataka da se na prostoru između Užica i Jelove gore nalazi jedan puk Bugara, a na Kadinjači jedan njihov bata-ljon. Računali smo da i u Užicu ima njihovih jedinica. Na osnovu ovih podataka i pretpostavki, u Štabu Udarne grupe razvila se diskusija oko toga kojim pravcem da krene 5. divizija. Ja sam bio za to da divizija krene na jugoistok i da komunikaciju Užice—Požege pređe pored samog Užica i da izbije na prostoriiju s. Zbojišta—s. Drežnik. Smatrao sam da bismo tako razvukli snage neprijatelja i time 2. proleterskoj diviziji, koja je imala više teških rajenika nego 5. divizija, olakšali pokret i prebacivanje preko komunikacija zapadno od Užica. U štabu je prevladalo mišljenje da obje divizije zajedno pođu na planinu Taru, a odatle da se prebace na Zlatibor. Ja sam iznio da je to slabije rješenje, jer nagomilavamo snage na uskom prostoru, na kome imamo za leđima Drinu. Da bismo bar donekle ostva-rili dekoncentraciju naših snaga i time razvukli pažnju neprijatelja, od-lučili smo da se 1. krajiška brigada, kao zasebna kolona, prebaci na teren Zlatibora pravcem s. Stitari—s. Stapari—s. Šljivovica (pravac zapadno od Užica).⁴¹

Noću 6/7. maja obje divizije su u više kolona prešle cestu Užice—Bajina Bašta između Duba i s. Zaglavka. Ovaj dio ceste neprijatelj je kontrolisao po sistemu odvojenih otpornih tačaka, ojačanih tenkovima. Neke od njih razbile su naše jedinice, a odbacile manje jedinice koje su bile upućene na odsjek prelaza ceste. U zoru je jedan naš bataljon, po-stavljen u zasjedu na brdu Građevinar, dočekao kolonu kamiona sa voj-skom, oštetiо nekoliko kamiona i neprijatelju nanio gubitke.

Prva krajiška brigada prešla je svoj put bez borbe i izjutra 7. maja stigla u Šljivovicu.

Za glavninu Udarne grupe 7. maj bio je veoma težak. Neprijatelj je ni za momenat nije ostavljao na miru. Bez hrane i odmora veći dio je-dinica cijeli je dan vodio borbu, a druge su nosile teške ranjenike i obezje-đivale bolnice.

Nijemci su brzo prebacivali svoje motorizovane jedinice od Užica ka Kremni i na Kadinjaču.

Za zaštitu lijevog boka glavnine upućena je 4. krajiška brigada. Dio njenih snaga dočekao je u zasjedi na cesti kod s. Jankovići njemačku motorizovanu kolonu i nanio joj gubitke. Dolaskom jačih snaga iz sastava njemačkog 696. motorizovanog bataljona poljske žandarmerije brigada je prihvatili borbu na liniji s. Klajići—s. Kostići, a zatim se postepeno pov-lačila prema s. Pšaniku. Dio njemačkih jedinica krenuo je iz Kremne prema Kadinoj glavi (k. 1013) i Metaljki (k. 981), u namjeri da zauzme Kaluđerske bare i da tako spriječi prolaz našim jedinicama u središnji dio Tare. Čvrstom odbranom na pomenutim kotama ovaj njihov plan osu-jetila je 10. krajiška brigada. Kao zaštitnica Udarne grupe, 2. proleterska brigada vodila je tešku borbu protiv jedinica njemačkog 4. puka »Brandenburg« i 500. SS padobransko-lovačkog bataljona, koji je prevezen iz

41) Iznio sam diskusiju oko pokreta 5. divizije noću 6/7. maja sa Jelove gore, jer se u Zborniku tom II, knj. 13, str. 41, u objašnjenju dokumenta br. 13 potkrala greška. Tamo je, naime, rečeno da se odustalo od pokreta 5. divizije sjeverno od Požege, a o takvom pokretu divizije nije bilo govora, niti je tako bilo gdje zapi-sano. Ista omaška potkrala se i Petru Višnjiću u njegovoj, inače, veoma dobroj knjizi »Prodor 2. i 5. divizije u Srbiju«, str. 297.

Kraljeva i ponovo ubačen u borbu, te dijelova bugarske 24. divizije i četnika Zlatiborskog korpusa. Na uzastopnim položajima zapadno od Kadinjače: na Podgorju i Buljama (k. 978), Pepeljevačkim stenama i Lepoj glavi, na Jarčevom brdu (k. 952) i na drugim položajima, brigada je uspjela da do uveče 7. maja zadržava neprijatelja, a zatim se uputila u s. Jasikovice. Od Bajine Bašte ka Kaluderskim barama kretala se sporo slabija bugarska jedinica. Ovaj pravac kontrolisali su dijelovi 4. proleterske brigade.

Toga dana avijacija je aktivno izviđala, a začudo nije bombardovala, iako je teren kuda su se kretale naše jedinice bio otkriven. Možda se plašila da se ne ponovi greška od prethodnog dana.

U borbi noću 6/7. i 7. maja mi smo imali 3 poginula i 5 ranjenih.⁴²

Iako su nam jedinice od borbi i dugog puta zaista bile veoma umorne, ipak smo morali narediti da u toku noći 7/8. maja 4. i 10. krajiška brigada izvrše pokret do predjela Miloševac, kako bismo se obezbjedili od upada neprijatelja u središnji dio Tare. Druga divizija zanoćila je na prostoru Dobro polje—s. Šljivovica. U toku ove noći jedinice nisu imale dodira sa neprijateljem.

Na prostoru između Užica i Valjeva Udarnu grupu 2. i 5. divizije dočekaao je veoma jak neprijatelj, koji je pripremio plan da frontalnim napadima nanese 2. i 5. diviziji teške gubitke, da ih rastroji i razbije, a njihove ostatke prisili na povlačenje u istočnu Bosnu ili prema Crnoj Gori. Naši štabovi i jedinice prozreli su i osujetili namjere neprijatelja — izbjegavali su teže frontalne borbe, a ofanzivnim akcijama na drugim, manje zasićenim pravcima, nanosili mu ozbiljne gubitke. Međutim, zbog svakodnevnih teških borbi i nedostataka municije, zbog velikih bolnica i slabe ishrane, situacija je svakim danom bila sve teža. U isto vrijeme nije bilo vijesti o prelasku Operativne grupe 16. i 17. divizije iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju. U takvim uslovima odluka o povlačenju 2. i 5. divizije na prostor Zlatibora i Tare bila je jedino pravilno rješenje. S tim u vezi valja istaći razborito, realno i pravilno mišljenje Štaba 2. proleterske divizije o tome da bi u datoj situaciji upućivanje u Sumadiju 2. proleterske i 3. srpske brigade bilo veoma rizično.

Teškoće na koje je naišla glavnina Udarne grupe prilikom odstupanja na planinu Taru i kasniji događaji pokazali su da bi bilo bolje da se 5. divizija sa Jelove gore odmah prebacila na Zlatibor. Pokret na Taru mogao bi se pravdati nadom da će Operativna grupa 16. i 17. divizije uspjeti da se prebaci preko Drine kod Starog Broda.

Cjelokupni borački i starješinski sastav Udarne grupe divizija hrabro i požrtvovano se suprotstavio nadmoćnijem neprijatelju i stoički podnio sve druge teškoće i nedaće u neprekidnoj sedmodnevnoj borbi.

42) Operacijski dnevnic 2. i 5. divizije; P. Višnjic, n. d., str. 300 i 301.